

Tekmeria

Vol 9 (2008)

γεγενῆσθαι. μνηύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τιων καὶ ἀκο-
 λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
 περικοπαί τινας πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
KENTRON EΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ • ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
 CENTRE DE RECHERCHE DE L'ANTIQUITÉ GRECQUE ET ROMAINE
 FONDATION NATIONALE DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE
 οἴκλαις ἐφ' ὕβρει· ὧν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ἐπητιώοντο. καὶ
 αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
 ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
 καὶ νομίσαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
 λυνον καὶ ἐβόαον ἐπὶ δήμῳ καταλύσει τά τε μυστικὰ καὶ
 ἢ τῶν Ἑρμῶν τριπλοῦς ἔειπεν αὐτῶν ὅτι οὐ
 μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες **Τεκμήρια** τὴν ἄλλην αὐτοῦ
 ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἔν τε
ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΟΥ
 ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
 AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU
 MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
 DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT
 τῷ παρόντι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ καὶ ἐτοίμος ἦν
 πρὶν ἐκπλεῖν ἡρασμένος ἦν (ἤδη
 γὰρ καὶ τὰ τῆς παρὰ τὸν ἑαυτοῦ (τοῦ), καὶ εἰ μὲν τούτων
 τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχει. καὶ
 ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὴς ἀποδέχεσθαι,
 ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ δ' αὖτις, καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἶη
 μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνώσι, πέμπει αὐτὸν ἐπὶ
 τοσοῦτ' στρατεύματι. οἱ δ' ἔχθροὶ δεδιότες τό τε στρατεύμα
 μὴ εὖνον ἔχρη, ἦν ἤδη ἀγωνίζηται, ὅ τε δῆμος μὴ μαλα-
 κίζηται θεραπέων ὅτι δι' ἐκείνον οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτευον
 καὶ τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
 ῥήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον, μὲν πλεῖν αὐτὸν καὶ μὴ
ΑΘΗΝΑ 2008
 DIFFUSION DE BOCCARD - 11, RUE DE MÉDICIS, 75006 PARIS
 κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν, ἐλθόντα δὲ κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
 ῥηταῖς, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον βῆρον
 αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
 νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλεῖν τὸν Ἀλκιβιάδην.
 Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἤδη ἡ ἀναγωγὴ ἐγγίγνεται

Επιτύμβιες επιγραφές από τη συλλογή του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

A. TZITZIMΠΑΣΗ

doi: [10.12681/tekmeria.218](https://doi.org/10.12681/tekmeria.218)

To cite this article:

TZITZIMΠΑΣΗ Α. (2008). Επιτύμβιες επιγραφές από τη συλλογή του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. *Tekmeria*, 9, 169–208. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.218>

Επιτύμβιες επιγραφές από τη συλλογή του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

Εισαγωγή

Στις συλλογές του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη ανήκει ικανοποιητική σε αριθμό συλλογή επιγραφών, που συγκεντρώθηκε στο παρελθόν από διάφορα σημεία της πόλης, και ως πρόσφατα φυλασσόταν στον περιβάλλοντα χώρο της Ροτόντας. Μέρος της συλλογής δημοσιεύτηκε στο παρελθόν από τους Ch. Edson,¹ Ευθ. Τσιγαρίδα και Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα,² J.-M. Spieser και D. Feissel.³

Οι περισσότερες επιγραφές της συλλογής είναι επιτύμβιες, προέρχονται από τα δύο νεκροταφεία της πόλης και χρονολογούνται στα υστερορωμαϊκά - παλαιοχριστιανικά χρόνια. Τα δύο νεκροταφεία της Θεσσαλονίκης βρισκονταν έξω από τα ανατολικά και δυτικά τείχη της και χρησιμοποιήθηκαν ως τους όψιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.⁴ Το ανατολικό εκτεινόταν κατά μήκος του

1. Στο Corpus των επιγραφών της Θεσσαλονίκης είναι συγκεντρωμένες οι γνωστές ως το 1972 επιγραφές βλ. Ch. Edson, *Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*, IG X 2, 1 (Berlin 1972), στο εξής: IG X 2, 1.

2. Ευθ. Τσιγαρίδας - Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικών επιγραφών σὰ Μουσεία τῆς Θεσσαλονίκης*, Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἄρ. 52, (Θεσσαλονίκη 1979) και βιβλιοκρισία D. Feissel, *Ἑλληνικά* 33 (1981) 381-4.

3. J.-M. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I Les inscriptions de Thessalonique», *Travaux et Memoires* 5 (1973) 145-80 και J.-M. Spieser-D. Feissel, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. II. Les inscriptions de Thessalonique», *Travaux et Memoires* 7 (1979) 303-48. Βλ. επίσης D. Feissel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macedoine du IIIe au Vie siècle*, (B.C.H. Supplement 8, Paris 1983) 81-240 στο εξής: Feissel, *Recueil*.

4. Για τα νεκροταφεία της πόλης κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο βλ. Δ. Ναλπάντης, *Ανασκαφή στο οικόπεδο του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσα-*

ανατολικού τείχους, από το ύψος του Λευκού Πύργου ως την «Ευαγγελίστρια» και το Δημοτικό Νοσοκομείο «Άγιος Δημήτριος» και έφτανε ανατολικά ως τις φοιτητικές εστίες του ΑΠΘ και το Γ΄ Σώμα Στρατού. Το δυτικό νεκροταφείο εκτεινόταν μετά το δυτικό τείχος της Θεσσαλονίκης, στις περιοχές που σήμερα καταλαμβάνουν οι συνοικίες Τυρολόης, Αξιού, Ξηροκρήνης και Αμπελοκήπων.

Με τις σωστικές ανασκαφές των τελευταίων ετών στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης η συλλογή εμπλουτίστηκε με νέα ευρήματα. Μέρος αυτού του υλικού παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο. Η βιβλιογραφική ενημέρωση είναι ως τον Ιούνιο του 2005, οπότε και κατατέθηκε για δημοσίευση.⁵

1. Επιτύμβια επιγραφή του *Νικηφόρου*

Τμήμα ορθογώνιας πλάκας από λευκό, χοντρόκοκκο μάρμαρο. Διατηρείται ακέραιη μόνο η πάνω πλευρά της. Η πίσω όψη της είναι επίπεδη, λεία και κατά τόπους φέρει κονιάματα. Ίχνη κόκκινου χρώματος⁶ διατηρούνται στις εγχαράξεις των γραμμάτων και στο σχηματοποιημένο κισσόφυλλο που υπάρχει στο τέλος του κειμένου.⁷ (Εικ. 1).

Αρ. ευρ.: ΒΕ 213.

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.⁸

λονίκη, ΥΠΠΟ, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 85 (Αθήνα 2003) 157-165 με αποδελτιωμένες τις ανασκαφές ως το 1993 και το άρθρο του ίδιου *Κομητήρια, ταφές και ταφικά έθιμα στον Κατάλογο περιοδικής έκθεσης «Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Ώρες Βυζαντίου, Έργα και ημέρες»* (επιμ. Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή), Θεσσαλονίκη, Λευκός Πύργος, Οκτώβριος 2001-Ιανουάριος 2002, (Αθήνα 2002) 535-7 στο εξής: *Καθημερινή ζωή*.

5. Ευχαριστώ τους αρχαιολόγους της 9ης ΕΒΑ, Δέσποινα Μακροπούλου και Νάρκισσο Καρύδα για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης των επιγραφών με αρ. κατ. 5 και 6 αντίστοιχα.

6. Στις περισσότερες επιγραφές τα γράμματα μετά τη λάξευσή τους χρωματίζονται. Το πιο συνηθισμένο χρώμα ήταν το κόκκινο, του οποίου συχνά υπολείμματά του διατηρούνται στις εγχαράξεις των γραμμάτων. Έχουν βρεθεί όμως και άλλα χρώματα όπως μπλε και πράσινο. Για την τεχνική αναγραφής και το ρόλο του χρώματος βλ. G. Klaffenbach, *Ελληνική Έπιγραφική*, (Αθήνα 1982) 78-9.

7. Το κισσόφυλλο είναι από τα πιο συνηθισμένα σύμβολα στις επιγραφές των παλαιοχριστιανικών χρόνων. Ήταν ήδη σε χρήση στις ελληνικές και ρωμαϊκές επιγραφές και χρησίμευε για τον χωρισμό των λέξεων. Στους επόμενους αιώνες εμφανίζεται κυρίως ως διακοσμητικό θέμα στα αριστερά, στα δεξιά, στην αρχή ή στο τέλος της επιγραφής και συχνά συνοδεύει ή και αντικαθιστά σταυρό ή μονόγραμμα.

8. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο της Ευαγγελίστριας πραγματοποιήθηκε από την αείμνηστη συνάδελφο Έλλη Πελεκανίδου. Ερευνήθηκε σημαντικός αριθμός τάφων που

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 44, 5 εκ., πλάτος: 26, 5 εκ., πάχος: 2, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 2-2, 5 εκ., διάστιχα: 0, 2-3 εκ.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

Ῥοῦφος
καὶ Εὐνεα
Νεικηφόρω
τῷ ἰδίῳ τέ-
5 κνω μνεί-
ας χάριν.

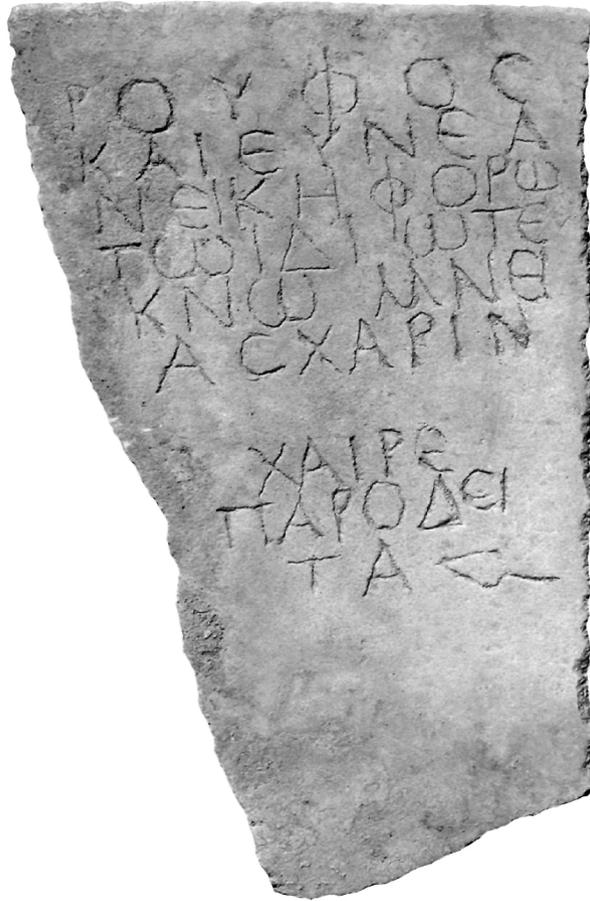
Χαῖρε
παροδεῖ-
τα. folium

Επιγραφικές παρατηρήσεις

3 Νεικηφόρω ἀντί Νικηφόρω. || 5 σύμπλεγμα €+I στη λέξη μνείας. || 8-9 παροδεῖτα ἀντί παροδίτα.

Ἡ γραφή εἶναι ἀμελής καὶ ἀποφεύγονται τὰ συμπλέγματα. Σχετικὰ με τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων παρατηροῦμε ὅτι τείνουν πρὸς τὸ στρογγυλὸ σχῆμα, ὅπως τὸ Ω, καὶ γίνεται χρῆση τοῦ μνηοειδούς Ε καὶ Σ. Ὡς χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς ἐπισημαίνουμε τὴν κάθετη κεραία τοῦ Φ, ποὺ ἐκτείνεται, ξεπερνώντας τὰ ὅρια τῶν δύο διάστιχων γραμμῶν καὶ τὴ μεσαία καμπύλη κεραία τοῦ Μ ποὺ κατεβαίνει χαμηλὰ ὡς τὴ γραμμὴ βάσης.

χρονολογήθηκαν ἀπὸ τὸν 3ο ὡς τὸν 6ο αι. μ.Χ. Δυστυχῶς, οἱ περισσότερες ἐπιγραφές βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις, κάτω ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τάφους τοῦ νεκροταφείου καὶ γιὰ αὐτὸ ἀπουσιάζουν τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ βοηθοῦσαν σὲ πιο οὐσιαστικὴ χρονολόγησή τους. Πρῶτη παρουσίαση τῶν σημαντικῶν ευρημάτων βλ. Ἑλλη Πελεκανίδου, «Νέα ευρήματα στὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) 373-87 καὶ *ΑΔ* 47 (1992), Β2 Χρονικά 439-440, *ΑΔ* 49 (1994), Β2 Χρονικά 526-9 καὶ *ΑΔ* 50 (1995), Β2 Χρονικά 534-5.

Εικ. 1. Επιτύμβια επιγραφή του Νικηφόρου, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Σχόλια

Ο Ροῦφος και η Εὔνεα ανήγειραν το μνημείο σε ανάμνηση, μνείας χάριν, του νεκρού γιου τους Νικηφόρου.⁹ Η επιγραφή κλείνει με τη γνωστή από την αρχαιότητα έκφραση χαῖρε παροδίτα.¹⁰

Το ρωμαϊκό όνομα Ροῦφος είναι αρκετά συχνό με διάδοση στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου, στην Αττική, στην Πελοπόννησο αλλά και στην Κεντρική και Δυτική Ελλάδα.¹¹ Στη Θεσσαλονίκη συναντάται σε αναθήματα, τιμητικά ψηφίσματα και εφηβικούς καταλόγους του 1ου-2ου αι. μ.Χ.¹² Εξακολουθεί δε να χρησιμοποιείται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, όπως διαπιστώνουμε από τον απόστολο, μάρτυρα και όσιο Ροῦφο τους οποίους τιμά η Εκκλησία.¹³

Αντίθετα το γυναικείο όνομα Εὔνεα είναι σπάνιο και από όσο γνωρίζουμε δεν απαντάται στην πόλη.¹⁴ Το ελληνικό όνομα Νικηφόρος είναι κοινό με

9. Η συνήθεια της διατήρησης της μνήμης του νεκρού συνεχίζεται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, αν και σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, ο τάφος ήταν απλά το προσωρινό κοιμητήριο ως την ανάσταση της ψυχής. Στη Θεσσαλονίκη φαίνεται πως είναι πιο συχνή η χρήση της έκφρασης μνείας χάριν, βλ. Ναλπάντης, ό. π. 112 υποσ. 173 όπου και παρατίθενται στατιστικά στοιχεία για τη συχνότητα εμφάνισης παρόμοιων ταφικών εκφράσεων στις επιγραφές της πόλης.

10. Η έκφραση των εθνικών χαῖρε παροδίτα χρησιμοποιείται και στις πρώιμες παλαιοχριστιανικές επιγραφές, βλ. ενδεικτικά M. Guarducci, *Epigrafia greca*, vol. 4, (Roma 1978) 332 επιγραφή του 4ου αι. μ.Χ. με τον χαιρετισμό «παροδίτα ξένη ἤ και φίλε / χαῖρε...» πρβλ. επίσης Κ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Παρατηρήσεις στις επιτύμβιες παλαιοχριστιανικές επιγραφές» *Βυζαντινά* 14 (1994) 33-8 όπου συγκεντρωμένα παραδείγματα και άλλων εκφράσεων που απαντώνται στις παλαιοχριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές όπως «πάντων φίλος,-η», «φίλτατος πάντων», «τὸν πᾶσι φίλιον», «Χριστοῦ φίλον».

11. Για τη διάδοση του ονόματος Ροῦφος βλ. P. M. Fraser and E. Matthews (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol. I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica, (Oxford 1987), 400 στο εξής LGPN I, M. J. Osborne – S. G. Byrne (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol. II. Attica, (Oxford 1994) 391-2 στο εξής: LGPN II, P. M. Fraser and E. Matthews (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol. IIIA. The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia, (Oxford 1997) 385-6 στο εξής: LGPN IIIA, και P. M. Fraser and E. Matthews (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol IIIB. Central Greece. From the Megarid to Thessaly, (Oxford 2000) 372 στο εξής: LGPN IIIB, όπου και συγκεντρωμένα παραδείγματα.

12. IG X 2, 1, 68.26, 137.11-2, 226.10, 239.5, 243.II.8 και 262.2.

13. Βλ. Νικόδημου Αγιορείτη, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τ. 6 (Ιουλ.-Αύγ.), (Θεσσαλονίκη 1989) 470 στο εξής: Νικόδημου, *Συναξαριστής*.

14. Το ανδρικό όνομα Εὔνεος είναι επίσης σπάνιο και απαντάται σε δύο πρώιμες επιγραφές του 4ου και πιθανόν του 1ου αι. π. Χ. από τη Χίο και τη Νάξο βλ. LGPN I 180.

μεγάλη διάδοση στον αιγαιακό χώρο, στην Αττική, στην Κεντρ. και Δυτ. Ελλάδα, Ν. Ιταλία και Σικελία.¹⁵ Ανήκει στη δημοφιλή κατηγορία των σύνθετων ονομάτων με πρώτο συνθετικό τη λέξη νίκη- που απαντούν συχνά στη Θεσσαλονίκη, όπως Νίκανδρος, Νικάνωρ, Νικόδημος, Νικόλαος, Νικομήδης, Νικόστρατος αλλά και με τη λανθασμένη γραφή Νείκανδρος, Νεικάνωρ, Νεικέας, Νεικίας, Νεικόμαχος, Νεικόπολις.¹⁶ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε επιγραφές του 1ου-3ου αι. μ.Χ.,¹⁷ συχνά δε και ως *Νεικηφόρος*.¹⁸

Εξαιτίας της σημασίας του, γνωρίζει μεγάλη διάδοση και μεταξύ των χριστιανών και φορείς του ονόματος είναι αρκετοί μάρτυρες της νέας θρησκείας.¹⁹

2. Αμφιπρόσωπη επιτύμβια επιγραφή του Έρμου και της Σεκουινδύλλης

Ορθογώνια πλάκα από γκριζόλευκο, χοντρόκοκκο μάρμαρο. Αποτελείται από πέντε συγκολλημένα κομμάτια. Η πλάκα χρησιμοποιήθηκε και πάλι ως επιτύμβια στήλη κατά την πίσω όψη της.²⁰ Οι δύο επιγραφές είναι γραμμένες με αντίθετη φορά ως προς τη μεγάλη διάσταση της πλάκας. (Εικ. 2α και 2β).

15. Για τη διάδοση του ονόματος Νικηφόρος βλ. *LGPN I* 333, *LGPN II* 332-3, *LGPN IIIA* 320-1 και *LGPN IIIB* 303.

16. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, *Μακεδονικοί βωμοί. Τιμητικοί και ταφικοί βωμοί αυτοκρατορικών χρόνων στη Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας και στη Βέροια, πρωτεύουσα του Κοινού των Μακεδόνων*, (διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του ΑΠΘ), ΥΠΠΟ-Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 84, (Αθήνα 2002), αρ. 28.6, 218.2 και 221α 1-2, στο εξής: Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί*.

17. *IG X 2, 1*, 58.7, 244.Π.4, 538.2

18. *IG X 2, 1*, 259.30, 262.IV. 9 και 444.3-4.

19. Νικόδημου, Συναξαριστής, τ. 6 (Ιουλ.-Αυγ.) 458.

20. Η αφαίρεση της επιτύμβιας στήλης θεωρούνταν από εθνικούς και χριστιανούς ως η σοβαρότερη προσβολή του τάφου, διότι αποτελούσε το πιο διακριτικό στοιχείο του. Καθώς το μάρμαρο, ως πρώτη ύλη ήταν ακριβό, η αρπαγή έτοιμης επιτύμβιας στήλης δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο. Στην αποσπασμένη ενεπίγραφη στήλη απέξυναν την υπάρχουσα επιγραφή ή χάραζαν, όπως εδώ, άλλη επιγραφή στην πίσω όψη της πλάκας. Η παράνομη αφαίρεση με σκοπό την επαναχρησιμοποίηση, το σπάσιμο και η μεταφορά των ταφικών πλακών είναι θέματα που θίγονται στις επιτύμβιες επιγραφές και υπάρχουν απειλές και κατάρες ως τρόπος διαφύλαξης τους βλ. σχετ. Στ. Π. Ντάντη, *Ἀπειλητικαὶ ἐκφορᾶεις εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυμβίους παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφάς. Ἐπιγραφικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν πλευρῶν τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ βίου*, διδακτορική διατριβή Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Αθηνῶν (Αθήνα 1983) 189-90 βλ. επίσης J. Strubbe, *Ἄρᾳ ἐπιτύμβιοι: imprecations against desecrators of the grave in the greek Epitaphs of*

Αρ. ευρ.: ΒΕ 198 (ΑΓ 3040).

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 40 εκ., πλάτος: 32 εκ., πάχος: 2 εκ., ύψος γραμμμάτων *α'* όψη: 3-4, 5 εκ., διάστιχα: 0, 4-1 εκ., ύψος γραμμμάτων *β'* όψη: 1, 5-3 εκ., διάστιχα: 0, 3-2 εκ.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

α' όψη

Ἐπαφρό-
δειτος~

Ἐρμεῖ~ τῶ~
ἀδελφῶ

5 μνήμησ
χάριν.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 το γράμμα Π της λέξης Ἐπαφρόδειτος δεν είναι πλήρες, επειδή στο σημείο εκείνο η πλάκα είναι σπασμένη και συγκολλημένη. Σύμπλεγμα των γραμμμάτων Φ+Ρ. | 2 το γράμμα Τ δεν είναι πλήρες εξαιτίας το σπασίματος της πλάκας στο σημείο εκείνο. | 3 σύμπλεγμα των Μ+Ε. | 5 συμπλέγματα των Μ+Ν+Η και Μ+Η στη λέξη μνήμησ.

Το κείμενο καταλαμβάνει τον κεντρικό χώρο της πλάκας. Η γραφή γενικά είναι επιμελημένη. Παρατηρείται μικρή χρήση στολισμού των γραμμμάτων, όπως στις οριζόντιες κεραίες του Ω. Στο Ε και στο Η χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα οι καμπυλοειδείς και οι ευθείες οριζόντιες κεραίες. Τα συμπλέγματα και η εμφάνιση σημείων ανάγνωσης συνηγορούν σε χρονολόγηση της επιγραφής γύρω στον 2ο-3ο αι. μ.Χ.

Σχόλια

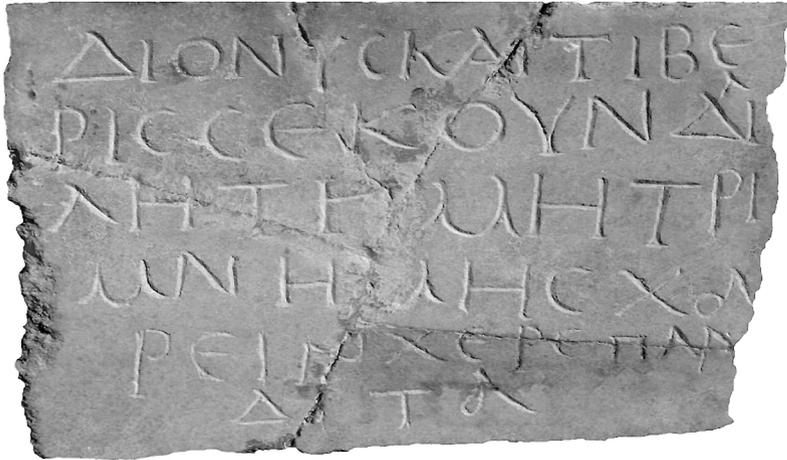
Η μορφή της επιτύμβιας επιγραφής είναι τυπική. Δίπλα στο όνομα του νεκρού αναφέρεται αυτός που ανήγειρε το μνημείο σε ανάμνηση του θανάτου. Το ελληνικό όνομα Ἐπαφρόδειτος που σημαίνει τον θελκτικό, τον κομψό, τον ευνοούμενο της τύχης δεν είναι σπάνιο.²¹ Στη Θεσσαλονίκη απαντάται σε επι-

Asia Minor: A catalogue, (Βόννη 1997) και Ν. Εμμανουηλίδης, «Η τυμβωρυχία και η απόκρουσή της από την έννομη τάξη, από του 3ου έως και του 7ου αι.», Πρακτικά Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου, *Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Ταφές και κοιμητήρια*, Ιερά Μονή Βλατάδων, 6-8 Οκτωβρίου 1994, (Θεσσαλονίκη 2005) 127-53.

21. *LSJ*⁹ s.v. Ἐπαφρόδειτος.

Εικ. 2α. Επιτύμβια επιγραφή του Έρμοῦ, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Εικ. 2β. Επιτύμβια επιγραφή της Σεκουνδύλλης, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

τύμβιες επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.²² ενώ με τη γραφή Ἐπαφρόδιτος το συναντάμε στη χαμένη σήμερα επιτύμβια επιγραφή του 2ου αι. μ.Χ.²³ Το θεοφόρο όνομα Ἐρμῆς είναι επίσης πολύ κοινό στον ελλαδικό χώρο και το βρίσκουμε σε αρκετές επιγραφές της πόλης του 2ου-3ου αι. μ.Χ.²⁴

Ο συγγενικός όρος ἀδελφός είναι επίσης συχνός σε επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ. Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια η λέξη μπορεί να δηλώνει επίσης και το μέλος χριστιανικής κοινότητας, σύμφωνα με την ευαγγελική έκφραση «ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ». Στη Θεσσαλονίκη η λέξη ἀδελφός εμφανίζεται σε άλλες τέσσερις επιτύμβιες επιγραφές του 3ου και 6ου αι.²⁵

Στην πίσω όψη της πλάκας χαραχτηκε η επιγραφή:

β' όψη
 Διονῦς καὶ Τιβέ-
 ρις Σεκουνδὶλ-
 λη τῆ μητρὶ
 μνήμης χά-
 5 ρειν. Χέρε παρο-
 δῖτα.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

2 Τιβέρις αντί Τιβέριος. Χρήση μνηοειδούς Σ και Ε. Το Λ της λέξης Σεκουνδὶλλη χαραγμένο ψηλά σαν εκθέτης. Ι 3 δυσδιάκριτη η δεξιά κάθετη κεραία του Η στο άρθρο τῆ. Καμπυλοειδής απόδοση του γράμματος Μ στη λέξη μητρὶ. Ι 4-5 χάρειν αντί χάριν και χέρε αντί χαιρε. Χρήση επισευρμένου τύπου Α και Ν στη λέξη χάρειν. Ι 6 το γράμμα Ο στη λέξη παροδῖτα έχει χαραχτεί πάνω από το Ρ, ενώ το Ι δεν είναι πλήρες, επειδή στο σημείο εκείνο έχει σπάσει η πλάκα. Χρήση επισευρμένου τύπου Α.

22. IG X 2, 1, 637.3 και 658.1-2.

23. IG X 2, 1, 370.2-3. Για τη χρήση του ονόματος με τη γραφή Ἐπαφρόδιτος βλ. LGPN I 154-5, LGPN II 145-6 και LGPN IIA 144-5.

24. IG X 2, 1, 38B 13, 160.4, 166.4, 262.IV.7, 372.3, 427.1, 524.4, 526.1, 665.4, 741.1, 744.1-3 και Αδάμ-Βελένη, Βωμοί αρ. 114.4 και 296.5.

25. Πρόκειται για την επιγραφή του Ἰούλιου Ἰουλιανοῦ (3ος αι. μ.Χ.) που τώρα ανήκει στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 253 και εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση του μουσείου με τίτλο «Από τα Ηλύσια Πεδία στον Χριστιανικό Παράδεισο», την επιγραφή του Εὐήμερου (3ος αι. μ.Χ.), τῆς Ζηνοβίας καὶ τοῦ Θαλασίου (6ος αι. μ.Χ.) και σπάρραγμα επιγραφής, σήμερα χαμένο (6ος αι. μ.Χ.) βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 117, 118, 164 και 195, pl. XXIV, XXV, XXXVIII και XLVI. Για άλλα παραδείγματα προβλ. Catherine Asdracha, «Inscriptions protobyzantines et byzantines de la Thrace orientale et de l'île d'Imbros (IIIe-XVe siècles). Présentation et commentaire historique» (Athènes 2003) IV, αρ. 133.

Η επιγραφή έχει καθαρά, ευανάγνωστα γράμματα που στο τέλος του κειμένου αποκτούν μικρότερες διαστάσεις, ίσως από κακό υπολογισμό της έκτασης του κειμένου. Τα χαρακτηριστικά γράμματα της επιγραφής είναι τα Α και Μ που μοιάζουν να σχηματίζονται με μια συνεχόμενη κίνηση σαν μονοκοντυλιά και παραπέμπουν στην αντίστοιχη μορφή τους στη μικρογράμματη γραφή.²⁶

Σχόλια

Σύμφωνα με το κείμενο τα δυο αδέρφια, ο Διονύς και ο Τιβέρις, έστησαν το μνημείο σε ανάμνηση της μητέρας τους Σεκουνδύλλας.

Το ελληνικό όνομα Διονύς είναι σπάνιο και συναντάται στη Θεσσαλονίκη για πρώτη φορά. Το ρωμαϊκό όνομα Τιβέρις ανήκει στην κατηγορία των ανδρικών ονομάτων με συγκεκριμένη κατάληξη σε -ις αντί για -ιος και σχετίζεται με τη ρωμαϊκή παρουσία στην περιοχή. Από το χώρο της Μακεδονίας γνωρίζουμε και άλλα ανδρικά ονόματα με συγκεκριμένη κατάληξη όπως Ἀπολλώνιος) Ἀπολλώνις, Βιτέλλιος) Βιτέλλις, Δημήτριος) Δημήτρις, Εὐτύχιος) Εὐτύχις, Ἰούλιος) Ἰούλις, Λούκιος) Λούκις.²⁷ Με αυτή την κατάληξη απαντά σε δυο ακόμη επιγραφές αυτοκρατορικών χρόνων από το Ἄργος και τη Μήλο.²⁸ Στη Θεσσαλονίκη το όνομα εμφανίζεται συχνά ως Τιβέριος σε τιμητικές και επιτύμβιες επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ. αποτελώντας ως praenomen, μέρος ονόματος με praenomen, gentilicium, cognomen σε ονομαστική.²⁹

Το γυναικείο ρωμαϊκό όνομα Σεκούνδύλλα μαρτυρείται σε τρεις επιγραφές του 2ου αι. μ.Χ. από την Αττική και σε επιγραφή αυτοκρατορικών χρόνων από την Αργολίδα.³⁰ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε επιγραφή του 3ου αι. μ.Χ.³¹ αλλά και με τη γραφή Σεκούνδιλα σε επιτύμβιο βωμό του 2ου αι. μ.Χ.³²

26. Την εξέλιξη της γραφής και τη σταδιακή εμφάνιση επισεσομένων τύπων στη μεγαλογράμματη μπορούμε να την παρακολουθήσουμε με περισσότερη σαφήνεια στα χειρόγραφα βλ. Ε. Μιονί, *Εισαγωγή στην Ἑλληνική Παλαιογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης (Ἀθήνα 1985³) 77-8 και 81.

27. Για την εξέλιξη της κατάληξης -ιος σε -ις (Τιβέριος) Τιβέρις σε επιγραφές του 3ου αι. μ.Χ., βλ. Θ. Ριζάκης-Γ. Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἀνω Μακεδονίας (Ἐλίμεια, Ἐορδαία, Νότια Λυγκηστίς, Ὀρεστίς)*, ΥΠΠΟ-Ε.Ι.Ε., τομ. Α' (Ἀθήνα 1985), αρ. 24 και 117 όπου και βιβλιογραφία.

28. LGPN IIIA 426 και LGPN I 435

29. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 31.12-3, 88.1-2, 125.8-9, 133.4-5, 196.10-1, 247.4-5, 275.1, 301.1 και 374.1-3.

30. LGPN IIIA 391 και LGPN II 395.

31. IG X 2, 1, 771.5-6.

32. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 82.2.

Σύμφωνα με την εικόνα που παρουσιάζουν οι δυο όψεις της πλάκας και λαμβάνοντας υπόψη ότι το κείμενο της β' όψης είναι χαραγμένο κάπως βιαστικά, υποθέτουμε ότι η επιγραφή της α' όψης είναι η παλαιότερη. Οι δύο επιγραφές όμως δεν πρέπει να απέχουν πολύ χρονικά μεταξύ τους.

3. Επιτύμβια επιγραφή του γιού του Λευκαδίου

Τμήμα ενεπίγραφης πλάκας από γκριζόλευκο, χοντρόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται μέρος από το αριστερό άκρο της πλάκας. Η πίσω όψη είναι επίπεδη και λεία. Στην κύρια πλευρά φέρει εγχάρακτη επιγραφή, από την οποία σώζεται το τέλος της. (Εικ. 3).

Αρ. ευρ. : BE 179 (ΑΓ 2858).

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 27, 5 εκ., πλάτος: 39, 5 εκ., πάχος: 3 εκ., ύψος γραμμάτων: 3, 5-4, 5 εκ., διάστιχα: 1, 5 εκ.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

vacat

[.]ε[-4-5-]

2 Λευκαδῖ[ου]

καὶ τὰ τέκν[α]

4 [[α] αὐτοῦ.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 διακρίνεται το κάτω τμήμα καμπύλου γράμματος, πιθανόν Ε. Δίπλα σώζονται υπολείμματα από δύο απολήξεις κάθετων κεραίων ενός ή δύο γραμμάτων. 1 2 χρήση επισευρμένου τύπου Α. Σώζεται το κάτω μέρος της κεραίας του γράμματος Ι. 1 4 απόσβεση γράμματος Α (rasura) από τον γραφέα της επιγραφής.

Η γραφή είναι γενικά επιμελημένη. Από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της γραφής είναι η μορφή του Α που θυμίζει τη μεταγενέστερη μικρογράμματη μορφή του.

Σχόλια

Στον πρώτο στίχο ήταν γραμμένο το όνομα του νεκρού, γιού του Λευκαδίου. Το όνομα Λευκάδιος είναι πιθανόν τοπωνυμικό και είναι σπάνιο. Απαντάται σε πρώιμη επιγραφή του 5ου-4ου αι π.Χ. μάλλον από τη Λευκάδα και σε επιγραφή του 4ου αι. μ.Χ. από το Άργος.³³

33. LGPN IIIA 272.

Εικ. 3. Επιτύμβια επιγραφή
του γιού του Λευγαδίου, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Εικ. 4. Επιτύμβια επιγραφή
του Εὐτυχιανού, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Ο συγγενικός όρος τέκνα είναι πολύ κοινός και απαντάται σε πολλές επιγραφές της Θεσσαλονίκης.³⁴

4. Επιτύμβια επιγραφή του θρεπτοῦ Εὐτυχιανού

Τμήμα επιγραφής από γκριζόλευκο, χοντρόκοκκο μάρμαρο από την οποία λείπει το αριστερό της τμήμα. Η πίσω όψη της είναι αδρή ενώ η κύρια και η πλάγια πλευρά είναι επίπεδες και λειασμένες. Στην κύρια όψη φέρει επιγραφή με ίχνη κόκκινου χρώματος στις εγχαράξεις των γραμμάτων της. (Εικ. 4).

Αρ. ευρ.: ΒΕ 100 (ΑΓ 1366).

Προέλευση: Βρέθηκε κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του ανατολικού τείχους στην οδό Κωνσταντίνου Μελενίκου.³⁵

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 38, 5 εκ., πλάτος: 19 εκ., πάχος: 6 εκ., ύψος γραμμάτων: 3 εκ., διάστιχα: 0, 2-1 εκ.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

Εὐτρο-
 προς Εὐτυχι-
 ανῶ
 [τ]ῶ θρε-
 5 πτῶ
 [μ]νείας
 χάριν.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 πριν το Υ διατηρούνται ίχνη από το κάτω άκρο κεραίας γράμματος που ανήκει μάλλον σε Ε. | 5 από το γράμμα Τ σώζεται μόνο η οριζόντια κεραία του. | 6 το γράμμα Π δεν είναι πλήρες, επειδή η πλάκα έχει σπάσει στο σημείο εκείνο. | 7 σύμπλεγμα των Ν+Ε στη λέξη *μνείας*.

Η γραφή είναι γενικά επιμελημένη. Παρατηρείται η τάση να τονίζονται στα γράμματα οι απολήξεις των κεραίων τους με ακρέμονες (*arices*) και να αποκτούν έτσι μια ελαφρώς τραπεζιόσχημη μορφή. Τα γράμματα είναι ισοϋψή, με εξαίρεση το Χ και το Ω, ενώ στο Α και Ε γίνεται ταυτόχρονα και χρήση της γωνιώδους μορφής τους.

34. Πρβλ. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί*, ευρετήριο ονομάτων 287.

35. Πρόκειται για αδημοσίευτη ανασκαφή του 1984 που έγινε από τον αρχαιολόγο Θ. Παπαζώτο στο ύψος περίπου της οδού Αρμενοπούλου.

Σχόλια

Το μνημείο έστησε ο Εϋτροπος για το θρεπτό του *Εϋτυχιανό*, ο οποίος προσδιορίζεται μόνο με το προσωπικό του όνομα. Το ανδρικό όνομα Εϋτροπος ανήκει στην κοινή κατηγορία των σύνθετων ονομάτων με πρώτο συνθετικό το επίρρημα εϋ, όπως Εϋβουλος, Εϋήμερος, Εϋνομος, Εϋπορος, Εϋτυχος που συναντώνται στη Θεσσαλονίκη.³⁶ Το όνομα *Εϋτροπος* απαντάται από όσο γνωρίζουμε μια ακόμη φορά στην πόλη, σε ενεπίγραφη σαρκοφάγο του 2ου-3ου αι.³⁷

Το επίσης σύνθετο όνομα Εϋτυχιανός με τη λατινική κατάληξη -ιανός είναι αρκετά συνηθισμένο, ιδιαίτερα κατά τον 2ο-3ο αι. μ.Χ.³⁸ Στην πόλη απαντάται στον τιμητικό βωμό του 243-4 από το ιερό του θεού Φούλβου³⁹ και σε αρκετές ακόμη επιτύμβιες επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁴⁰

Η λέξη θρεπτός χρησιμοποιείται, για να δηλώσει γενικά αυτόν που για διάφορους λόγους δεν ανατράφηκε από τους φυσικούς του γονείς.⁴¹ Με αυτή την έννοια μπορεί να δηλώνει τον δούλο, τον απελεύθερο ή ακόμη και το θετό παιδί μιας οικογένειας. Το λιτό κείμενο της επιγραφής δεν μας επιτρέπει να διευκρινίσουμε το είδος της σχέσης του Εϋτρόπου με τον θρεπτόν *Εϋτυχιανό*. Η ανέγερση ταφικού μνημείου για τον θρεπτό με έξοδα του κυρίου του που παρατηρείται συχνά κατά τον 2ο-3ο αι. αποτελεί σαφή ένδειξη καταρχήν για την ανάπτυξη σχέσεων στοργής και εκτίμησης μεταξύ των θρεπτών και των κυρίων τους.⁴² Ταυτόχρονα όμως υποδηλώνει και βελτίωση στις συνθήκες ζωής και στην κοινωνική θέση των δούλων ή των απελευθέρων. Χαρακτηριστικό

36. IG X 2, 1, 244.Π.5, 245.Π.3, 252.5, 413.1, 467.2, 503.4, 808.1 και 931.3.

37. IG X 2, 1, 571.4

38. Για τη διάδοση του ονόματος Εϋτυχιανός στο χώρο του Αιγαίου, στην Αττική, στην Κεντρ. και Δυτ. Ελλάδα και Ν. Ιταλία βλ. σχετ. LGPN I 186, LGPN II 185, LGPN IIB 167 και LGPN IIIA 178.

39. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 41.1-2

40. IG X 2, 1, 401.1-2, 518.4-5, 695.1, 1000.1.

41. Για τον όρο θρεπτός βλ. A. Cameron, θρεπτός and related terms in the inscriptions of Asia Minor, W. M. Calder-J. Keil (eds.), *Anatolian Studies* presented to W. Buckler (Manchester 1939) 27-62, T. Nani, θρεπτοί, *Epigraphica* 5-6 (1943-4) 45-84, G. Sacco, «Osservazioni su trofeis, τρόφιμοι, θρεπτοί», *Miscellanea Graecae Romanae* 31 (1980) 271-86, P. Guinea, La peculiaridad de los threptoi en el Asia Minor, *DHA* 24.1 (1998) 41-51. Για τη χρήση των συνώνυμων όρων τρόφιμος, τροφεύς, θρέψασα, θρέψας, θρεπτάριον στις επιγραφές της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας βλ. επίσης Πολυξένη Αδάμ-Βελένη – Ηλ. Σβέρκος, «Ενεπίγραφοι ταφικοί βωμοί», *Τεκμήρια* 5 (2000) 5 υποσ 11-2.

42. Ο κύριος και ιδιοκτήτης του τάφου μερικές φορές φαίνεται ότι παραχωρούσε το δικαίωμα ταφής και στους δούλους του ή στους απελευθέρους τους, όπως μας πλη-

παράδειγμα αποτελεί η επιγραφή του 147 μ.Χ., σύμφωνα με την οποία ο Προκυλείος "Έβρος ανήγειρε στη Θεσσαλονίκη επιτάφιο μνημείο σε ανάμνηση της απελευθέρωσης Προκυλείας Τερψιχόρης «ἀντί τῶν κόπων σου καὶ τῆς ἰς ἐμὲ εὐνοίας ἔξεις δῶρον ἀθάνατον».⁴³

5. Επιτύμβια επιγραφή της Νίκης

Ορθογώνια επιτύμβια πλάκα από λευκό, χοντρόκοκκο μάρμαρο. Η κύρια όψη της είναι λειασμένη ενώ η πίσω είναι αδρή και με υπολείμματα από συνδετικό κονίαμα. (Εικ. 5).

Αρ. ευρ.: ΒΕ 269/1.

Προέλευση: Ανασκαφή ακάλυπτου στο οικιστικό συγκρότημα «Α-ξιάς»,⁴⁴ στην οδό Λαγκαδά.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 33, 5 εκ., πλάτος: 22, 5 εκ., πάχος: 2, 5-3, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 2 -2, 5 εκ., διάστιχα: 0, 5-1, 5 εκ.

Στο πάνω μέρος της πλάκας υπάρχει εγχάρακτη παράσταση με δυο χέρια, υψωμένα και με ανοιχτές τις παλάμες. Η παράσταση αυτή έχει ερμηνευτεί ως χειρονομία προσευχής και παράκλησης, αρχικά προς τον ήλιο. Συμβολίζει επίσης τον όρκο εκδίκησης που έδωσαν οι συγγενείς του θύματος που πέθανε με βίαιο τρόπο.⁴⁵ Παρόμοιες παραστάσεις είναι συχνές σε επιτύμβιες πλάκες παιδιών, επομένως πρώιμα και άδικα πεθαμένων και στην περίπτωση αυτή δηλώνουν την παράκληση για θεϊκή βοήθεια.⁴⁶

Από τη Θεσσαλονίκη γνωρίζουμε τέσσερις επιτύμβιους μακεδονικούς βωμούς του 2ου-3ου αι. μ.Χ. με υψωμένα χέρια που έστησαν για τους νεκρούς συζύγους τους, η Μαντώ για τον Σούδιο, η Έρεννία Ίορτή με τα παιδιά της για τον Ζείπαρο και η Σεξτιανή Σωζόμενη για τον Έκτορα.⁴⁷

ροφορεί επιγραφή του 5ου αι. μ.Χ.(;). από τη Θεσσαλονίκη πρβλ. Feissel, *Recueil* αρ. 161 pl. XXXVII.

43. Αδάμ-Βελένη – Σβέρκος, ό π., όπου και η αναφορά στο χαρακτηριστικό απόσπασμα. Για την επιγραφή βλ. *IG X 2*, 1, 691.

44. Η επιγραφή βρέθηκε σε αποθέτη, πιθανόν του 3ου αι. μ.Χ. που είχε χρησιμοποιηθεί ως τάφος. Για την ανασκαφή βλ. Δέσποινα Μακροπούλου, *ΑΔ 53* (1998), Β2 Χρονικά 618-9.

45. Klaffenbach, ό.π., 91

46. Πρβλ. την επιτύμβια στήλη της Ζωσίμης, *θυγατέρας του* Ήρακλέωνος (τέλη 1ου αι π.Χ.) από την Αθήνα, Σ. Αηδόνη – Χ. Β. Κριτζάς, Η εξέλιξη της ελληνικής γραφής, *Η ελληνική γραφή*, ΥΠΠΟ, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, Επιγραφικό Μουσείο (Αθήνα 2002) 79 εικ.78.

47. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 79, 118, 172, 179 πίν. 61, 79, 104 και 107. Παράστα-

του κειμένου βλέπουμε ότι τα γράμματα μικραίνουν στους δυο τελευταίους στίχους της επιγραφής.

Σχόλια

Το μνημείο ανήγειρε ο Καμέριος Ζωΐλος στη μνήμη της κόρης του Νίκης. Τα πρόσωπα της επιγραφής δεν μας είναι γνωστά από αλλού.

Το ελληνικό όνομα Ζωΐλος⁴⁹ είναι από τα πλέον δημοφιλή ονόματα και ανήκει στην κατηγορία των ονομάτων με υποκοριστικό σε -ΐλος.⁵⁰ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε αρκετές επιτύμβιες επιγραφές και βωμούς του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁵¹ Η δημοτικότητα του ονόματος φαίνεται πως συνεχίζεται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.⁵²

Το ελληνικό όνομα Νίκη⁵³ είναι επίσης πολύ συχνό και από αυτό παράγονται πολλά σύνθετα ονόματα με γνωστά παραδείγματα στο χώρο της Μακεδονίας, όπως Νικάνδρα, Νικιανή, Νικομάχα, Νικονόη, αλλά και την Νείκα, Νεικάνδρα, Νείκη, Νεικησώ, Νεικονόη.⁵⁴ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.,⁵⁵ συχνά δε και ως *Νείκη*.⁵⁶

Η επιγραφή αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα του σταδιακού εκρωμαϊσμού των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, ο οποίος οφείλεται στη ρωμαϊκή παρουσία στην πόλη, αλλά και στην απονομή του δικαιώματος της ρωμαϊκής πολιτείας (*civitas romana*), αρχικά στους εξέχοντες πολίτες και στη συνέχεια στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

Ο πατέρας, Καμέριος Ζωΐλος, έχει αποκτήσει τη ρωμαϊκή πολιτεία και χρησιμοποιεί το ρωμαϊκό σύστημα ονοματοθεσίας (*gentilicium + cognomen*), ό-

υιοθετήθηκαν και στην παραγωγή χειρόγραφων κωδίκων βλ. σχετ. K. & S. Lake, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200*, vol. 1-10 (Boston 1934-1945).

49. Για τη μεγάλη δημοτικότητα του ονόματος Ζωΐλος βλ. ενδεικτικά *LGPN II* 194-5, *LGPN IIIA* 188-9 και *LGPN IIIB* 176-7.

50. Για την κατάληξη βλ. Ριζάκης - Τουράτσογλου, ό.π., αρ. 186.

51. *IG X 2*, 32.6, 69.11, 82.5, 126.4, 133.10-1, 221.2 και 1041.6 Βλ. επίσης Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ.153.1 και Δημώ Ζωΐλου αρ. 212.4.

52. Νικόδημου, Συναξαριστής, τομ 6 (Ιουλ - Αυγ.) 420.

53. Για τη διάδοση του ονόματος Νίκη στο χώρο του Αιγαίου, στην Αττική, στη Βοιωτία και Θεσσαλία, στη Δ. Ελλάδα και Ν. Ιταλία και Σικελία βλ. αντίστοιχα *LGPN I* 332, *LGPN II* 331-2, *LGPN, IIIB* 302 και *LGPN IIIA* 320.

54. Ριζάκης - Τουράτσογλου, ό.π., ευρετήρια κύριων ονομάτων.

55. *IG X 2*, 1, 442.1, 817.5 και 859.7

56. *IG X 2*, 1, 344.5, 435.2, 495.1, 529.1, 530.3, 560.1

Εικ. 5. Επιτύμβια επιγραφή της Νί-
κης, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Εικ. 6. Επιτύμβια επιγραφή της Θεοδώρας, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

που το πρώτο όνομα είναι συνήθως ρωμαϊκό και το δεύτερο ελληνικό.⁵⁷ Και τα δύο ονόματα παρατίθενται στην ονομαστική χωρίς προσθήκη πατρωνυμικού.⁵⁸ Οι Καμέριοι εμφανίζονται σε αρκετές επιγραφές του 2ου-3ου αι. από τη Θεσσαλονίκη, όπως ο *Καμέριος Καπίτων* και ο *Καμέριος Πρίσκος*.⁵⁹

Ο συγγενικός όρος θυγάτηρ απαντά στη Θεσσαλονίκη σε πολλές επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁶⁰ και σε τέσσερις ακόμη παλαιοχριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές.⁶¹

6. Επιτύμβια επιγραφή της *θρεπτής Θεοδώρας*

Ορθογώνια, επιτύμβια πλάκα με αετωματική απόληξη και ανάγλυφη παράσταση.⁶² Είναι κατασκευασμένη από γκρίζο, χοντρόκοκκο μάρμαρο με φαιές φλεβώσεις και αποτελείται από δυο συγκολλημένα τμήματα. Βρέθηκε σε β' χρήση, εντοιχισμένη ως οικοδομικό υλικό σε τοιχοποιία παλαιοχριστιανικού σπιτιού.⁶³ Η πίσω όψη της πλάκας είναι λεία και φέρει οριζόντια έξεργη ταινία με μειούμενο πλάτος 4- 2 εκ. από τη μια πλευρά στην άλλη. (Εικ. 6).

Αρ. ευρ.: BE 255/2α+β.

57. Σχετικά με την πολιτογραφική πολιτική των Ρωμαίων στη Θεσσαλονίκη και τις αλλαγές στα ανθρωπωνύμια βλ. Δ. Σαμσάρης, «Ατομικές χορηγήσεις της ρωμαϊκής πολιτείας (civitas romana) και η διάδοσή της στη ρωμαϊκή επαρχία Μακεδονία: 1. Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας της επαρχίας» *Μακεδονικά* 26 (1987-8) 308-51 και Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 109-10.

58. Για αυτόν τον ονοματικό τύπο βλ. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 108 υποσ. 621 όπου και κατάλογος με παραδείγματα.

59. Για την οικογένεια των Καμερίων βλ. Π. Αδάμ-Βελένη – Ηλ. Κ. Σβέρκος, «Επιτάφιας στήλες από τη Θεσσαλονίκη», Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Επιγραφικής, Θεσσαλονίκη, 22-23 Οκτωβρίου 1999, (Θεσσαλονίκη 2001) 15-17.

60. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί*, ευρετήριο ελληνικών λέξεων 284.

61. Πρόκειται για την επιτύμβια επιγραφή του Φλα(βίου) Καλλίστου (325-50 μ. Χ.), της Χιόνης (4ος-5ος αι. μ.Χ.), του Δημητρίου και της Σαββάτιδος (5ος-6ος αι.) και της Ίωάννας (535 μ.Χ.), που τώρα ανήκει στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. BE 223 βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 120, 179, 168 και 135 pl. XXV, XLIII, XL και XXX.

62. Για επιτύμβιες στήλες με αετωματική απόληξη βλ. Α. Ριζάκης – Ι. Τουράτσογλου, «Τυπολογία επιτύμβιων μνημείων Άνω Μακεδονίας», *Αρχαία Μακεδονία* 5, Ανακoinώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 10-15 Οκτωβρίου 1989, IMXA 240, (Θεσσαλονίκη 1993) 1291-2, σχ. 6.

63. Αρκετές επιγραφές βρίσκονται επαναχρησιμοποιημένες σε διάφορα σημεία της πόλης, ως ανέξοδο οικοδομικό υλικό πρβλ. δύο παλαιοχριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές από οικοπέδο στο κέντρο της πόλης, Δέσποινα Μακροπούλου-Αντιγόνη Τζιτζιμπάση, Σωστική ανασκαφική έρευνα στην οδό Κασσάνδρου 90, *AEMΘ* 7 (1993) 361.

Προέλευση: Ανασκαφή οικοπέδου οδού Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 27.⁶⁴

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 33 εκ., πλάτος: 27, 5 εκ., πάχος: 5, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 1, 2 εκ., διάστιχα: 0, 1 εκ.

Στην κύρια όψη και μέσα σε χαμηλό πλαίσιο με αετωματική επίστεψη παριστάνεται η θεά Αφροδίτη στον εικονογραφικό τύπο *fréjus*.⁶⁵ Η μορφή ει-κονίζεται όρθια, ντυμένη με χιτώνα που αφήνει ακάλυπτο το αριστερό της στήθος. Έχει στάσιμο το αριστερό σκέλος και άνετο το δεξί. Με το δεξί χέρι ανασηκώνει το ρούχο της πάνω από το κεφάλι της ενώ με το άλλο χέρι που σηκώνεται ως το ύψος του ώμου, κρατά καρπό. Τα μαλλιά της, χωρισμένα στη μέση, μαζεύονται πίσω. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου της είναι φθαρμένα. Το αριστερό της χέρι, έχει αποκρούσεις ενώ η παλάμη του δεξιού της χεριού αποδίδεται δυσανάλογα μεγάλη. Οι πτυχώσεις των ρούχων της είναι σχηματοποιημένες. Η ποιότητα του αναγλύφου είναι γενικά μέτρια και η σύνθεση λιτή.

Η επιτύμβια πλάκα ανήκει στην κατηγορία των επιτύμβιων αναγλύφων που διακοσμούνται με παραστάσεις αφηρωισμένων θνητών.⁶⁶ Οι θεότητες που παριστάνονται σε αυτά τα ανάγλυφα σχετίζονται άμεσα με τον τιμώμενο νεκρό. Το σημείο αναφοράς με την παράσταση μπορεί να είναι το θεοφόρο όνομα του νεκρού, η επαγγελματική του ιδιότητα, η ηλικία του ή τα φυσικά του προσόντα. Ειδικότερα, οι παραστάσεις της θεάς Αφροδίτης συνηθίζονται σε επιτύμβια ανάγλυφα που ανήκουν σε νεαρές γυναίκες ή κορίτσια. Στην περίπτωση αυτή ο συσχετισμός γίνεται με τα φυσικά προσόντα της θεάς που πα-ραπέμπουν στην εξιδανικευμένη μορφή της νεαρής νεκρής.⁶⁷

64. Για την ανασκαφή βλ. Ν. Καρύδας, Οδός Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 27, ΑΔ 52 (1997), Β2 Χρονικά 689-91 όπου και η πρώτη αναφορά στην επιτύμβια στήλη.

65. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, II, 1 (Aphrodisias - Athena), (München 1984) Aphrodite «*von fréjus*» 225, 237.

66. Το φαινόμενο της θεοποίησης θνητών ξεκίνησε στα ύστερα χρόνια της δημοκρατίας και αρχικά αφορούσε τους αυτοκράτορες και τα μέλη της οικογένειάς τους. Στη συνέχεια επεκτάθηκε στην αριστοκρατία και στους κοινούς θνητούς που με αυτό τον τρόπο μιμούταν τα εξέχοντα πρόσωπα της κοινωνίας τους. Το φαινόμενο έχει συσχετιστεί και με την ηρωοποίηση θνητών που ξεκίνησε ήδη από τα υστεροκλασσικά χρόνια. Στη Θεσσαλονίκη έχουν βρεθεί επιτύμβια ανάγλυφα με θεοποιημένους νεκρούς στον τύπο της Αφροδίτης, του Ερμή, του Ηρακλή, του Έρωτα, της Ίσιδας και πιθανόν της Νέμεσης βλ. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 79 και 83 υποσ. 443-4.

67. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 83-5.

Στη Θεσσαλονίκη βρέθηκαν και άλλα επιτύμβια ανάγλυφα, χαμηλής καλλιτεχνικής ποιότητας, που απεικονίζουν κάποιον εικονογραφικό τύπο της θεάς Αφροδίτης. Σχεδόν σε όλα παριστάνεται μεμονωμένη μορφή, αποδομένη μετωπικά, σε εικονογραφικό τύπο της θεότητας με τα γνωστά της σύμβολα.⁶⁸ Κάτω από την παράσταση υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

Παράμονος καὶ Ἀργυρίς
2 Θεοδώρα τῆ θρεπτῆ μν-
ίας χάριν.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

3 μνίας αντί μνείας. Χρήση μνηοειδούς Σ στη λέξη μνίας.

Σχόλια

Σύμφωνα με το κείμενο ο Παράμονος και η Ἀργυρίς τοποθέτησαν την επιγραφή σε ανάμνηση της θρεπτῆς τους Θεοδώρας.⁶⁹

Το ελληνικό όνομα Παράμονος είναι πολύ διαδεδομένο ιδιαίτερα κατά τον 1ο-3ο αι. μ.Χ. Απαντά δε με μεγάλη συχνότητα στον αιγαιακό χώρο.⁷⁰ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε αρκετές επιτύμβιες επιγραφές του 1ου-2ου αι.

68. Από τη Θεσσαλονίκη γνωρίζουμε πέντε επιτύμβιους βωμούς με παράσταση θεοποιημένης θνητής σε Αφροδίτη τύπου Frejus, Arles, Αναδυόμενης και Genetrix. Πρόκειται για βωμούς που έστησαν: γονείς για τις νεκρές κόρες τους, για θρεπτή και μικρό παιδί και τέλος σύζυγος για τη συμβία του βλ. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 156, 158, 161, 163 και 225 όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. επίσης την επιτύμβια ανάγλυφη πλάκα της συλλογής του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 105, που έστησε ο *Χρηστός για τη θυγατέρα του Σαπρώνη*, από την ανασκαφή του Δημ. Νοσοκομείου «Άγιος Δημήτριος» στο ΑΔ 42 (1987), Β2 Χρονικά 407, πίν. 228β. Για παραστάσεις θεοποιημένης νεκρής ως Αφροδίτης σε επιτύμβια μνημεία της Βέροιας βλ. Λουκρητία Γουναροπούλου – Μ. Β. Χατζόπουλου, *Ἐπιγραφές κάτω Μακεδονίας (μεταξύ τοῦ Βέρμιον ὄρους καί τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ)*. Τεύχος Α', *Ἐπιγραφές Βεροίας*, ΥΠΠΟ-ΕΙΕ, (Αθήνα 1998), αρ. 214, 244, 354 και 508 που χρονολογούνται στον 2ο και 3ο αι. μ.Χ.

69. Για τους θρεπτούς βλ. παραπάνω υποσ. 41.

70. Για τη μεγάλη διάδοση του ονόματος Παράμονος στην περιοχή του Αιγαίου βλ. *LGPN I* 360-1, όπου συγκεντρωμένα 207 παραδείγματα. Για τη χρήση του ονόματος σε άλλες περιοχές όπως στην Αττική, Θεσσαλία και Ν. Ιταλία βλ. *LGPN II* 360, *LGPN III B* 333-4 και *LGPN III A* 352.

μ.Χ.⁷¹ αλλά και στην επιτύμβια επιγραφή του 5ου αι. μ. Χ που αναφέρεται στον υπηρέτη Παράμονο.⁷²

Αντίθετα το ελληνικό γυναικείο όνομα Ἀργυρίς ανήκει στη σπάνια ομάδα ονομάτων που σχετίζονται με τις φυσικές ιδιότητες των μετάλλων, όπως Χρυσίς και δεν απαντάται, από όσο γνωρίζουμε σε άλλη επιγραφή της Θεσσαλονίκης.⁷³ Το όνομα Ἀργυρίς υπάρχει σε δυο επιγραφές από το Αιγαίο,⁷⁴ σε επιγραφή του 200-175 π. Χ από τον Ωρωπό Βοιωτίας⁷⁵ και σε επιγραφή του 3ου-4ου αι. μ.Χ. από τις Συρακούσες της Ιταλίας.⁷⁶ Στα μεσοβυζαντινά χρόνια εμφανίζεται ως Ἀργυρός, –ή και το φέρουν επιφανείς οικογένειες και αξιωματούχοι του Βυζαντίου.⁷⁷

Αντίθετα το ελληνικό όνομα Θεοδώρα είναι κοινό⁷⁸ και ανήκει στην κατηγορία των θεοφόρων⁷⁹ ονομάτων με πανελλήνια διάδοση. Απαντά συχνά σε ρωμαϊκές επιγραφές και φορείς του είναι και απελεύθεροι ή δούλοι.⁸⁰ Με νέο περιεχόμενο το όνομα γίνεται δημοφιλές και μεταξύ των χριστιανών.⁸¹ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε δύο επιτύμβιες επιγραφές του 5ου-6ου αι. μ.Χ.⁸²

71. Ενδεικτικά *IG X 2*, 1, 369.1, 521.2, 638A.B και Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί αρ.* 41.7-8.

72. Φαίνεται πως ήταν πολύ συχνό μεταξύ των δούλων βλ. Δ. Σαμσάρης, «Τα ανθρωπωνύμια της Δ. Μακεδονίας κατά τη ρωμαιοκρατία», *Μακεδονικά* 22 (1982) 270 και Feissel, *Recueil αρ.* 159, pl XXXVI. «Μεμόριον Παραμόνου οικήτη». Η επιγραφή ανήκει τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 240 και εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση «Από τα Ηλύσια Πεδία στο Χριστιανικό Παράδεισο»

73. *IG X 2*, 1, 543.2

74. *LGN I* 57.

75. *LGN III B* 49

76. *LGN III A* 53.

77. A. P. Kazdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, prepared at Dumbarton Oaks, (Oxford 1991) vol. I 165-6.

78. Για τη διάδοση του ονόματος Θεοδώρα στο Αιγαίο, στην Αττική, στην Κ. και Δ. Ελλάδα και στη Ν. Ιταλία βλ. *LGN I* 214, *LGN II* 215, *LGN III B* 190, *LGN III A* 202.

79. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 106-7 υποσ. 615, όπου και κατάλογος.

80. Αδάμ-Βελένη – Σβέρκος, ό.π. 4, υποσ. 9-10.

81. Το όνομα απαντάται και σε μάρτυρα της νέας πίστης. Πρόκειται για μια από τις επτά γυναίκες (Χαρίσση, Νίκη, Γαληνή, Καλλιδα, Νουνεχία, Βασιλίτσα και Θεοδώρα) που μαρτύρησαν μαζί με τον επίσκοπο Αθηνών, *Λεωνίδα*, και η μνήμη τους γιορτάζεται από την Εκκλησία στις 16 Απριλίου, βλ. Νικόδημου, *Συναξαριστής*, τ. 4 (Μάρτ-Απρ.) 227-9.

82. Πρόκειται για την επιτύμβια επιγραφή της δούλης Θεοδώρας (5ος αι. μ.Χ.·)

7. Επιτύμβια επιγραφή του Πρόκλου

Τμήμα επιτύμβιας στήλης από λευκό, χοντρόκοκκο μάρμαρο. Είναι σπασμένη η κάτω αριστερή γωνία της πλάκας και η πίσω όψη της είναι λειασμένη. Στις εγχαραξίσεις των γραμμάτων διατηρείται κόκκινο χρώμα. (Εικ. 7).

Αρ. ευρ.: BE 221/1.

Προέλευση: Ανασκαφή δημοτικού νοσοκομείου «Άγιος Δημήτριος».⁸³

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 14 εκ., πλάτος: 13, 5 εκ., πάχος: 1, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 2 -2, 2 εκ., διάστιχα: 1 εκ.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

Νικιανή
 Πρόκλω
 τῷ ἰδίῳ
 ἀδελ-
 5 [φῶ]. *vac.*

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 σύμπλεγμα των N+H στη λέξη Νικιανή. || 4 διακρίνεται η πάνω γωνία του γράμματος Α της λέξης ἀδελφῶ.

Η γραφή είναι επιμελημένη, τα γράμματα ισούψη και σχετικά στρογγυλά, όπως το Ω και το Ο, που μπορούν να εγγραφούν σε κύκλο.

Σχόλια

Το μνημείο ανήγειρε η Νικιανή στη μνήμη του αδελφού της Πρόκλου. Η επιγραφή είναι λιτή και απουσιάζουν οι συνήθειες στην ταφική ορολογία αναφορές.

Το όνομα Νικιανή είναι σπάνιο και από όσο γνωρίζουμε δεν απαντάται σε άλλη επιγραφή της Θεσσαλονίκης. Ανήκει στην κατηγορία των ονομάτων με τη λατινική κατάληξη -ιανή που απαντούν συχνά στην πόλη⁸⁴ όπως Αιλιανή,

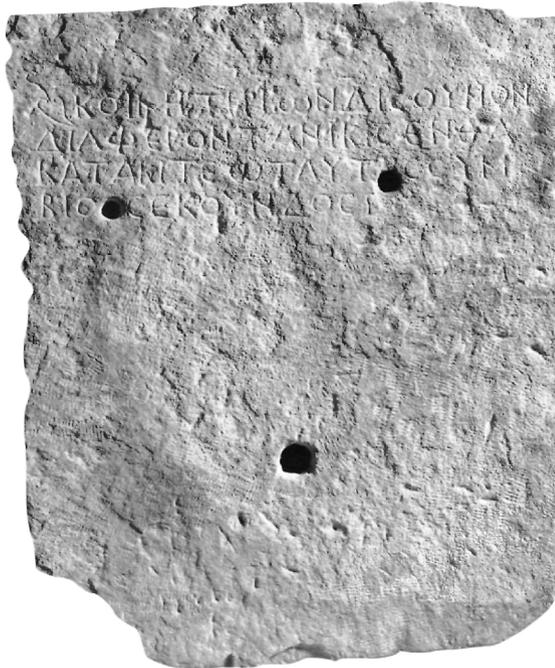
και της Θεωδόρας (5ος-6ος αι. μ.Χ.), που βρίσκονται στο Μ. Λούβρου βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 161, 172, pl. XXXVII, XLI.

83. Είναι εύρημα εκ περισυλλογής που βρέθηκε το 1988 κατά τις εργασίες διάνοιξης δρόμου βορείως του νοσοκομείου. Για την ανασκαφή που ακολούθησε βλ. Κυριακή Ελευθεριάδου, «Ανασκαφή χριστιανικού κοιμητηρίου στην περιοχή του νοσοκομείου “Άγιος Δημήτριος” στη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 3 (1989) 271-6.

84. Βλ. ενδεικτικά *IG X 2, 1*, index ονομάτων.

Εικ. 7. Επιτύμβια επιγραφή του *Πρόκλου*, 2ος-3ος αι. μ.Χ.

Εικ. 8. Επιτύμβια επιγραφή του *Σεκούνδου*, 4ος-5ος αι. μ.Χ.

Γαϊανή, Δημητριάδη, Δωμετιανή, Ζωϊλιανή, Ίουλιανή, Καλλιστιανή Μαρκιανή, Μεμμιανή, Όκελλιανή, Τατιανή και Τρυφωνιανή.

Το ρωμαϊκό όνομα Πρόκλος γνωρίζει μεγάλη διάδοση στην Μακεδονία, Θράκη στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο.⁸⁵ Στη Θεσσαλονίκη φορείς του ονόματος ήταν μεταξύ των άλλων και μέλη της τοπικής αριστοκρατίας.⁸⁶ Το συναντάμε σε αναθηματικές επιγραφές του 1ου-3ου αι. μ.Χ.,⁸⁷ σε επιτύμβιες επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁸⁸ αλλά και σε επίγραμμα του 2ου αι. μ.Χ που συνοδεύει τον τάφο δυο συζύγων.⁸⁹ Εμφανίζεται επίσης με τη γραφή Πρώκλος σε επιτύμβια επιγραφή του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁹⁰

8. Επιτύμβια επιγραφή του Σεκούνδου

Επιτύμβια πλάκα από γκριζόλευκο, εύθρυπτο μάρμαρο. Είναι σπασμένη η κάτω αριστερή γωνία και η επιφάνειά της παρουσιάζει μεγάλη διάβρωση. Στην κύρια όψη υπάρχει χαραγμένη επιγραφή σε τέσσερις στίχους. Στην αρχή και στο τέλος του κειμένου υπάρχει εγχάρακτο κισσόφυλλο. Η ενεπίγραφη πλάκα επαναχρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή δαπέδου μεταγενέστερου καμαροσκεπούς τάφου του 6ου αι μ.Χ.⁹¹ Για το λόγο αυτό ανοίχτηκαν τρεις οπές αποστράγγισης των υγρών της ταφής, διαμέτρου 2, 5-4, 5 εκ., που κατέστρεψαν μέρος της επιγραφής. (Εικ. 8).

85. Για τη χρήση του ονόματος Πρόκλος στη Θράκη βλ. Ι. Μειμάρης-Χ. Μπακιρτζής, «Ελληνικές επιγραφές υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων από τη δυτική Θράκη», *Παράρτημα Θρακικής Επετηρίδας* 1, (Κομοτηνή 1994) 17 και για τις υπόλοιπες περιοχές βλ. *LGPN I* 388, *LGPN II* 381, *LGPN IIIB* 363 και *LGPN IIIA* 377.

86. Από τη Θεσσαλονίκη, και τον λεγόμενο τάφο του Εύστοργίου (αρχές 4ου αι. μ.Χ.), που φέρει παράσταση νεκρικής τελετής, είναι γνωστή η γραπτή επιγραφή «κὲ Αὐρηλία Πρόκλα μητρή πάντων», Feissel, *Recueil* αρ. 125

87. *IG X 2*, 1, 70.4 (66-7 μ. Χ), 67.10 (74-5 μ.Χ), 175.8 και 194.10 (μέσα 3ου αι. μ.Χ) και Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί αρ.* 65.1-2 (τέλος 2ου αι. μ.Χ.), 62.10 (μέσα 3ου αι. μ.Χ), 54.8 (α' μισό 3ου αι. μ.Χ.).

88. *IG X 2*, 1, 386.2 και 705.1-2.

89. «Πρόκλος και Κλεονίκη. Ο Πρόκλος ήτανε της Κλεονίχης σύζυγος. Κοινή η κάμαρα κοινός κι ο τάφος για τους δυο» (μετ. Γ. Τσανής) βλ. Γ. Τσανής, «Λογοτεχνικά επιγράμματα στις επιγραφές της Θεσσαλονίκης (3ος π.Χ.-9ος μ. Χ. αι.)», *Θεσσαλονίκη* 5, *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης*, (Θεσσαλονίκη 1999) 45, αρ. 31 και *IG X 2*, 1, 828.1.

90. *IG X 2*, 1, 737.2.

91. *ΑΔ* 50 (1995) 535 όπου και η πρώτη αναφορά στην επιγραφή.

Αρ. ευρ.: BE 215/1 (ΑΓ 3089/5).

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 87, 5 εκ., πλάτος: 69 εκ., πάχος: 1, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 2, 5-3 εκ., διάστιχα: 0, 5-1, 5 εκ.

4ος-5ος αι. μ.Χ.

folium Κοιμητήριων δίσουμον

- 2 διαφέροντα Νίκις. Ἔνθα
κατάκιτε ὦ ταύτ[η]ς σύμ-
- 4 βιο[ς] Σεκοῦνδος. *folium*

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 Κοιμητήριων αντί κοιμητήριον. Σύμπλεγμα των M+H στη λέξη κοιμητήριων. Επίσης *δίσουμον* αντί *δίσουμον*. Η αντικατάσταση του Ω από τη δίφθογγο ΟΥ οφείλεται πιθανόν στη κλειστή προφορά του ω ως ου και είναι αρκετά συχνή στη Θεσσαλονίκη.⁹² | 2 Νίκις αντί Νίκης. | 3 *κατάκιτε* αντί *κατάκειται*. Στο άρθρο Ω αντί του Ο. Η οπή στο σημείο εκείνο κατέστρεψε το Η της λέξης *ταύτης*, από το οποίο διακρίνεται τμήμα από τις κάθετες κεραίες του.

Σχόλια

Σύμφωνα με την επιγραφή πρόκειται για οικογενειακό τάφο των συζύγων Σεκοῦνδου και Νίκης. Το γυναικείο όνομα Νίκη ανήκει στην κατηγορία των ονομάτων που σχετίζονται με τον πόλεμο και την αίσια έκβασή του και απαντάται συχνά.⁹³

Το ρωμαϊκό όνομα Σεκοῦνδος είναι επίσης κοινό στον αιγαιακό χώρο, στη Θεσσαλία και στη Δ. Ελλάδα.⁹⁴ Στη Θεσσαλονίκη το βρίσκουμε σε αναθη-

92. Για το γλωσσικό φαινόμενο βλ. Άννα Παναγιώτου, «Γλωσσικές Παρατηρήσεις σε Μακεδονικές Επιγραφές», Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο διεθνές συμπόσιο, *Αρχαία Μακεδονία IV*, Θεσσαλονίκη, 21-25 Σεπτεμβρίου 1983, IMXA αρ. 204, (Θεσσαλονίκη 1986) 419. Πρβλ. επίσης στις επιγραφές του 5ου-6ου αι. από την πόλη: Κούρσουρος αντί κούρσωρος και δήσουμον αντί δίσουμον σε Feissel, *Recueil* αρ. 152, 165 pl. XXXIV, XXXIX. Οι δύο επιγραφές ανήκουν τώρα στη συλλογή του MBP, με αρ. κατ. BE 267 & BE 162 και εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση του μουσείου με τίτλο «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία» και «Από τα Ηλύσια Πεδία στο Χριστιανικό Παράδεισο» αντίστοιχα. Σχετικά με την ορθογραφία των παλαιοχριστιανικών επιγραφών της Θεσσαλονίκης βλ. Τσιγαρίδας-Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, ό.π. 25-6.

93. Βλ. επίσης την επιτύμβια επιγραφή της *Νίκης* αρ. κατ. 5.

94. Για τη χρήση του ονόματος Σεκοῦνδος βλ. LGPN I 403, LGPN II 395, LGPN IIIB 375-6 και LGPN IIIA 391.

ματικό βωμό του 4^{ου} μισού του 3ου αι. μ.Χ.⁹⁵ αλλά και σε αρκετές επιτύμβιες επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.⁹⁶ Η χρήση του ονόματος συνεχίζεται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.⁹⁷

Η επιγραφή παρέχει αρκετές πληροφορίες για την ταφική ορολογία που χρησιμοποιείται κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Ο τάφος δηλώνεται με τη λέξη κοιμητήριον που αντικαθιστά την έκφραση των εθνικών «ἐνθάδε κείται». Ετυμολογικά η λέξη κοιμητήριον εκφράζει εύστοχα την πεποίθηση του χριστιανού ότι ο νεκρός δεν πεθαίνει αλλά κοιμάται, περιμένοντας τη Δευτέρα Παρουσία και τη μέλλουσα κρίση.⁹⁸ Ο όρος εμφανίζεται στις επιτύμβιες επιγραφές μετά τον 3ο αι. μ.Χ. και διαδίδεται στην Αθήνα, στην Κόρινθο, στη Θεσσαλονίκη⁹⁹ και στη Μ. Ασία, ενώ είναι σπάνιος στην περιοχή της Θράκης.¹⁰⁰

Ορισμένοι από τους τάφους φαίνεται ότι από την αρχή κατασκευάζονταν για δύο νεκρούς και τότε αναφέρονται, όπως εδώ, ως δίσωμοι. Ήταν συνήθως οικογενειακοί τάφοι και προορίζονταν για τους συζύγους και τα παιδιά τους ή και για τα αδέρφια τους.

Η μετοχή διαφέρει δηλώνει την ιδιοκτησία του τάφου. Στη Θεσσαλονίκη εμφανίζεται συχνά ο λανθασμένος γραμματικά τύπος διαφέροντα, για τον οποίο έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι είναι δημιουργημα της λαϊκής γλώσσας.¹⁰¹ Ο ενταφιασμός του νεκρού δηλώνεται με το ρήμα κατάκειται το οποίο απαντά και ως κείται και ἀπόκειται.¹⁰² Στην επιγραφή διαχωρίζεται η ιδιοκτήτρια του τάφου Νίκη από τον ενταφιασμένο νεκρό, που είναι ο σύζυγός της Σεκουῦνδος.

95. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* αρ. 40.4

96. Βλ. ενδεικτικά *IG X 2*, 1, 290.2, 323.2, 616.1, 734.4.

97. Νικόδημου, *Συναξαριστής*, τ. 3 (Ιαν-Φεβρ.) 206-7.

98. Σύμφωνα μάλιστα με τον Ιωάννη Χρυσόστομο «...οὐκέτι θάνατος καλεῖται λοιπὸν ὁ θάνατος, ἀλλὰ ὕπνος καὶ κοίμησις... διὰ τοῦτο καὶ ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμαστα· χρήσιμον γὰρ ἡμῖν καὶ τὸ ὄνομα, καὶ φιλοσοφίας γέμον πολλῆς...» βλ. *P.G.* 49 κεφ. α' 394, Ιωάννη Χρυσόστομου αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κοιμητηρίου*, J.-P. Migne (ed.), (πανομοιότυπος ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐν Παρισίοις 1859, Ἀθήνα 1996). Πρβλ. την έκφραση «...κοιμητήριον ἕως ἀναστάσεως» σε δύο επιγραφές από τη Θεσσαλονίκη που χρονολογούνται γύρω στα 300 μ.Χ. και 325-50 μ.Χ. βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 119, 120 pl. XXV.

99. Στη Θεσσαλονίκη ο όρος σώζεται σε είκοσι επτά παλαιοχριστιανικές επιγραφές βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 119-21, 123, 130-1, 134, 139, 140, 142, 149, 152-5, 163-9, 183-7.

100. Μειμάρης – Μπακιρτζής, ό.π. 30

101. Τσιγαρίδας – Λοβέρδου – Τσιγαρίδα, ό.π. 27-8.

102. Πρβλ., Asdracha, ό.π., index, vocabulaire grec 16-7.

Η διάκριση γίνεται με τη χρήση της έκφρασης «κοιμητήριον διαφέρον...ἔνθα κατὰκίται».

Ο όρος ὄ, ἡ σύμβιος είναι αρκετά συχνός σε επιγραφές της Μακεδονίας¹⁰³ και της Θράκης¹⁰⁴ και τις περισσότερες φορές χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τη γυναίκα σύζυγο. Στην συγκεκριμένη όμως επιγραφή αναφέρεται στον άντρα σύζυγο. Από τη Θεσσαλονίκη γνωρίζουμε μια ακόμη επιτύμβια επιγραφή του 5ου-6ου αι. μ.Χ. με αναφορά σε άντρα σύμβιο. Πρόκειται για τον «Εὐφρόσυνο, σύμβιο ἸΑμπελοχίας».¹⁰⁵

Συνώνυμες λέξεις με τον όρο σύμβιος είναι η γυνή και η γαμετή. Από τη μελέτη των μακεδονικών βωμών Βέροιας και Θεσσαλονίκης έχει διαπιστωθεί ότι η λέξη γυνή χρησιμοποιείται πιο συχνά στον 2ο αι. μ.Χ. ενώ η λέξη συμβία περισσότερο κατά τον 3ο αι. μ.Χ.¹⁰⁶ Αντίθετα ο όρος γαμετή σπανίζει τόσο στη Θεσσαλονίκη¹⁰⁷ όσο και στην υπόλοιπη Μακεδονία και Θράκη.¹⁰⁸ Γενικά τα κείμενα των παλαιοχριστιανικών επιτύμβιων επιγραφών είναι φειδωλά σε πληροφορίες σχετικές με τον ἔγγαμο βίο.¹⁰⁹ Στις περισσότερες δε επιγραφές παραλείπεται η δήλωση της συζυγικής σχέσης των θανόντων.¹¹⁰

Δικαίωμα χρήσης τάφου εκτός από το σύζυγο και τα άλλα συγγενικά πρόσωπα, μπορούσε να έχει και κάποιος τρίτος. Αυτό συνέβαινε στις περιπτώσεις αγοράς ἔτοιμου τάφου. Τότε η αγοροπωλησία δηλώνονταν στην επιτύμβια επιγραφή, ως ἔμμεσος τρόπος νομικής κατοχύρωσης του νέου ιδιοκτήτη.¹¹¹

103. Απαντάται συχνά και με τη λανθασμένη γραφή σύνβιος βλ. Feissel, *Recueil*, ευρετήριο ελληνικών λέξεων.

104. Πρβλ. Asdracha, ὄ.π., index, vocabulaire grec 29.

105. Feissel, *Recueil* αρ. 176 pl. XLII.

106. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 116.

107. Η λέξη γαμετή συναντάται στη Θεσσαλονίκη στην επιτύμβια επιγραφή υπατικού (4ος-5ος αι. μ.Χ.), παιδιού και παιδαγωγού (6ος αι. μ.Χ.;) βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 146, 158 pl. XXXVI.

108. Μειμάρης – Μπακιρτζής, ὄ.π. 37.

109. Πρβλ. Κ. Π. Χααραλαμπίδης, «Μαρτυρίες για τον ἔγγαμο βίο σε κοιμητηριακές χριστιανικές επιγραφές. Μελετήματα παλαιοχριστιανικής επιγραφικής», *Ε.Ε.Θ.-Σ.Α.Π.Θ.* 28 (Θεσσαλονίκη 1984) 294-307 με αρκετά παραδείγματα από τη Ρώμη.

110. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για συζύγους όταν έχουμε αρσενικό και θηλυκό όνομα βλ. ενδεικτικά τις παλαιοχριστιανικές επιγραφές του Ἀχιλλείου και της Ἰελπίδας, του Ἐρωτος και της Ἀναστασίας, του Ἀγάθωνος και της Εὐφημίας, *Καθημερινή ζωή*, αρ. 741, 743 και 746 και στο παρόν ἄρθρο, του Παραμόνου και της Ἀργυρίδος του Πολυχρονίου και της Πασαγάτης, αρ. κατ. 6 και 10 αντίστοιχα.

111. Για την απόκτηση τάφου με αγορά μας πληροφορούν πέντε παλαιοχριστια-

9. Επιτύμβια επιγραφή της *Μαρίας* (;)

Ορθογώνια πλάκα από χοντρόκοκκο λευκό μάρμαρο με έντονες γκριζες φλεβώσεις, πιθανόν Προκοννήσου.¹¹² Η πίσω όψη της πλάκας είναι επίπεδη και λειασμένη. Στην κύρια όψη είναι χαραγμένη επιγραφή από την οποία λείπει μικρό μέρος από το αριστερό της άκρο. Η επιφάνεια της επιγραφής καλυπτόταν κατά τόπους με κονιάματα που άφησαν δύο σκουρόχρωμους λεκέδες στο πάνω και κάτω μέρος της πλάκας. Στο τέλος της επιγραφής υπάρχει εγχάρακτο κισσόφυλλο. (Εικ. 9).

Αρ. ευρ.: BE 177 (ΑΓ 2856).

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις: ύψος: 20 εκ., πλάτος: 28 εκ., πάχος: 4 εκ., ύψος γραμμμάτων: 3, 5-4 εκ., διάστιχα: 0, 2-0, 5 εκ.

470 μ.Χ.

- [Μημόριον Γ]λαύκας. Ἐνθα κατά-
- 2 [κειται Μα]ρία, μη(νι) Ἰανουαρίου
[ἰνδ(ικτιῶνος) θ' ἡμ(έρα) c.1-2] ὑ(πα)τ(εία) Φλ(αβίων) Ἰορδάνου(υ)
- 4 [καὶ Σεβήρου]υ τῶν λαμ(προτάτων) (ἡ)μ(ῶν). *folium*

Επιγραφικές παρατηρήσεις

2 το γράμμα Ρ της λέξης Μαρία δεν είναι πλήρες επειδή έχει σπάσει η πλάκα στο σημείο εκείνο. Ακολουθεί συντομογραφία Μ+Η που αναλύεται ως μη(νι).¹¹³ || 3 θα ακολουθούσε η αρίθμηση του μήνα, υποθέτουμε ότι λείπουν ένα ή δύο γράμματα, καθώς επίσης και η αναφορά στην ινδικτιώνα. Ανάλυση συντομογραφίας Υ+Τ πιθανόν ως

νικές επιγραφές από τη Θεσσαλονίκη βλ. Feissel, *Recueil* αρ.121 pl. XXVI, αρ.131 pl. XXVII (τώρα BE 184 που εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση «Από τα Ηλύσια Πεδία στο Χριστιανικό Παράδεισο»), 159 pl. XXXVI (τώρα BE 240 που επίσης εκτίθεται στην παραπάνω αίθουσα του ΜΒΠ) και 160 pl. XXXVII. Πρβλ επίσης *Καθημερινή ζωή*, αρ. 742 επιτύμβια επιγραφή του 5ου-6ου αι. μ.Χ. από την Κόρινθο με ενδιαφέροντα στοιχεία αγοραπωλησίας τάφου.

112. Για τα φημισμένα λατομεία της Προκοννήσου, νησιού κοντά στην Κωνσταντινούπολη, βλ. N. Asgari & Th. Drew-Bear, «The quarry inscriptions of Prokonnesos, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone», J. J. Herrmann, Jr. N. Hertz, R. Newman (eds.), *Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity*, Museum of Fine Arts, (*Asmosia* 5, Boston 1998) 1-19 όπου και βιβλιογραφία.

113. Πρβλ. παρόμοια συντομογραφία της ένδειξης μήνα σε επιγραφές του 6ου αι. μ.Χ. ΑΙ. Ν. Oikonomides, *Abbreviations in Greek Inscriptions: Papyri, manuscripts and early printed books*, (Chicago 1974) 85.

-]ύ(πα)π(εία). Ακολουθεί η συντομογραφία ΦΛ^ςΦΛ^ς(=Φλαβίων), χαρακτηριστική σε επιγραφές του 5ου-6ου αι. μ.Χ.¹¹⁴ Συντομογραφία Ο+Υ στη λέξη *Ἰορδάνο(ν)*. || 4 -]Υ. Συμπληρώνουμε καὶ Σεβήρο]υ. Ακολουθεί ΛΑΜ^ς με σημάδι συγκοπής ανάμεσα στις κάθετες κεραίες του Μ. Αναλύεται ως λαμ(προτάτων).¹¹⁵ Ακολουθεί Μ^ς με σημείο συγκοπής. Συμπληρώνουμε τη γενική πληθυντικού (ή)μ(ών).

Η επιγραφή έχει αρκετές συντομογραφίες, τα γράμματα είναι αρκετά γωνιώδη και οξυκόρυφα.

Σχόλια

Σύμφωνα με το κείμενο της επιγραφής ο τάφος ανήκε στη [Γ]λαύκα(?) και σε αυτόν ενταφιάστηκε η Μαρία(;), τον Ιανουάριο, κατά τη διάρκεια της υπατείας των Φλαβίων Ἰορδάνη και Σεβήρου.

Από τους χρονολογικούς πίνακες των υπάτων,¹¹⁶ πληροφορούμαστε ότι ο Φλάβιος Ἰορδάνης ήταν ύπατος Κωνσταντινούπολης το έτος 470, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λέοντα Α'¹¹⁷ (457-74). Το ίδιο έτος το αξίωμα στη Δύση κατείχε ο *Flavius Messius Phoebus Severus*, το όνομα του οποίου συμπληρώνουμε στην επιγραφή.

Το ελληνικό όνομα Γλαύκα ανήκει στην κατηγορία των θηλυκών ονομάτων σε ἄ όπως Ἀντιγόνα, Λύκα, Μελίτα, Νίκα, Ὀνησία, Φίλα, Ὠφελίμα, που εμφανίζονται συχνά στην περιοχή της Μακεδονίας.¹¹⁸

Το εβραϊκό όνομα Μαρία απαντά σε αρκετές επιγραφές από το Αιγαίο, τη Θεσσαλία, τη Δυτ. Ελλάδα, τη Ν. Ιταλία και τη Σικελία.¹¹⁹ Στη Θεσσαλονίκη συναντάται σε επιτύμβια επιγραφή του 2ου αι. μ.Χ.¹²⁰ καθώς επίσης και σε

114. Πρβλ. Feissel, *Recueil* αρ. 134 pl. XXIX (του 525 μ.Χ.), 133, pl. XXIX (του 532 μ.Χ.) και Oikonomides, ό.π. 109 (σε επιγραφή του 538 αι. μ.Χ.).

115. Πρβλ. παρόμοια συντομογραφία σε επιγραφή του 4ου αι. μ.Χ., Oikonomides, ό.π. 80.

116. R. Bagnall, *Consuls of the later Roman Empire*, (Atlanta 1987) 474 -5.

117. Ο αυτοκράτορας Λέων Α' (457-74) ήταν ο τελευταίος από σειρά αυτοκρατόρων που ανακηρύχτηκαν χάρη στην υποστήριξη του στρατού. Στρατιωτικός ο ίδιος και ημιμαθής αναδείχτηκε στην εξουσία με τη βοήθεια του βαρβαρικής καταγωγής και αρειανού Άσπαρα, τον οποίο τελικά και δολοφόνησε βλ. Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τομ. Α' *Ιστορία πρώιμου βυζαντινής περιόδου (324-565)*, (Θεσσαλονίκη 1987) 283-97.

118. Άννα Παναγιώτου, ό.π. 420-2 και για την περιορισμένη χρήση του ονόματος Γλαύκα στο χώρο του Αιγαίου, στην Αττική, στη Θεσσαλία, Δ. και Κεντρ. Ελλάδα και Ν. Ιταλία βλ. *LGPN I* 107, *LGPN II* 93, *LGPN IIIB* 91 και *LGPN IIIA* 98.

119. Για τη διάδοση του ονόματος Μαρία βλ. *LGPN I* 298, *LGPN IIIB* 270 και *LGPN IIIA* 288.

120. *IG X 2*, 1, 697.1.

δύο επιτύμβιες επιγραφές του 5ου-6ου αι. μ.Χ.¹²¹ Φαίνεται πως στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες το όνομα Μαρία ήταν περιορισμένης χρήσης. Στη συνέχεια όμως διάφορα εβραϊκά ονόματα, όπως της Παναγίας, ή άλλων μεγάλων μορφών της εκκλησιαστικής ιστορίας, όπως το *Ιωάννης*, γίνονται δημοφιλή. Η χρήση εβραϊκών ονομάτων αποτελεί άλλη μια ένδειξη της εβραϊκής παρουσίας στην πόλη.¹²²

Ο προσδιορισμός του έτους με το ετήσιο αξίωμα του υπάτου, που απαντά στην επιγραφή, αποτελεί ένα τα πιο πρώιμα και κοινά συστήματα επίσημης χρονολόγησης κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο και συναντάται ιδιαίτερα στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Αυτή η μέθοδος, που γνώρισε μεγάλη διάδοση ως τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ., αντικαταστάθηκε σταδιακά από την *ινδικτιώνα* και τα χρόνια βασιλείας του αυτοκράτορα.¹²³

Χρονολόγηση με το αξίωμα του υπάτου συναντάμε στη Θεσσαλονίκη σε πέντε ακόμη παλαιοχριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές. Πρόκειται για την επιγραφή του 366(;) όταν ύπατος ήταν ο Δαγαλάιφος,¹²⁴ την επιγραφή του Φιλίππου που πέθανε το 507 μ.Χ., όταν ύπατος ήταν ο Φλάβιος Ἀναστάσιος,¹²⁵ την επιγραφή του *κόμητα* Δημητρίου που πέθανε το 519 μ.Χ., όταν

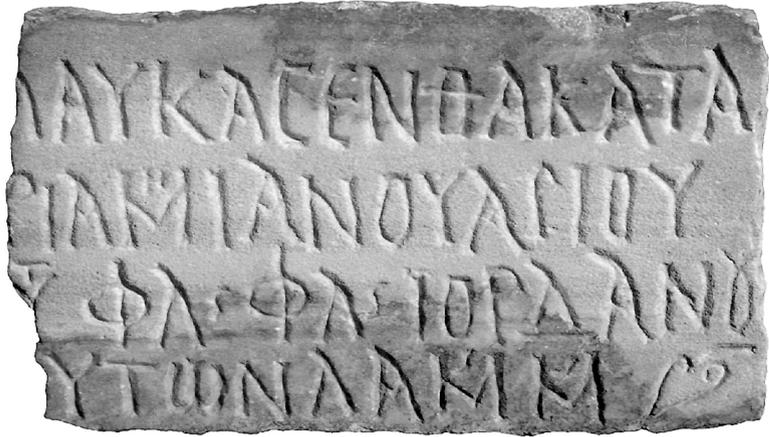
121. Πρόκειται για τη *Φλαβία Μαρία* και τη *Μαρία* βλ. Feissel, *Recueil ar.* 131 pl. XXVII και 194 pl. XLVI, τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 184 και 232 αντίστοιχα.

122. Δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι εβραίοι στην πόλη. Ήδη από τον 1ο αι. π.Χ. μετοικούν πολλοί στα μεγάλα λιμάνια της Μεσογείου. Υποθέτουμε ότι τότε πρέπει να εγκαθίστανται και στη Θεσσαλονίκη. Από τις *Πράξεις των Αποστόλων* (κεφ. ΙΖ, 1-13), πληροφορούμαστε ότι τον 1ο αι. μ.Χ. υπήρχε στην πόλη ακμάζουσα κοινότητα που είχε δική της συναγωγή στην οποία το 50 μ.Χ. κήρυξε ο απόστολος Παύλος για τρία συνεχόμενα Σάββατα.

123. Η *ινδικτιών*, που πιθανόν αναφερόταν και στην επιγραφή, είναι μέθοδος χρονολογίας που βασίζεται σε περίοδο 15 ετών, τα οποία αριθμούνται διαδοχικά από το 1-15, για να ξαναρχίσουν πάλι από το 1. Η χρήση της ανάγεται πιθανόν στην εποχή του Διοκλητιανού (284-305) και προέρχεται από τις αναθεωρήσεις των καταστάχων που γίνονταν κάθε 15 χρόνια για το ξεκαθάρισμα των φορολογικών υποχρεώσεων στην Αίγυπτο. Σύμφωνα με την παράδοση, ο πρώτος που το εισήγαγε στη Δύση ήταν ο Μ. Κωνσταντίνος, και η 1η Σεπτεμβρίου του 312 θεωρήθηκε ως η αφετηρία της πρώτης *ινδικτιώνας*. Η χρονολόγηση όμως με βάση την *ινδικτιώνα* παραμένει ασαφής όταν δεν συνδυάζεται με άλλη χρονική αναφορά γιατί μας πληροφορεί απλά για ένα γεγονός που έλαβε χώρα μέσα σε έναν κύκλο δεκαπέντε ετών. βλ. Mioni, *ό.π.*, 100.

124. Feissel, *Recueil ar.* 130 pl. XXVII.

125. Feissel, *Recueil ar.* 131 pl. XXVII (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 184).

Εικ. 9. Επιτύμβια επιγραφή της *Μαρίας*(:), 470 μ.Χ.

Εικ. 10. Επιτύμβια επιγραφή του *Πολυχρονίου* και της *Πασαγάτης*, 5ος-6ος αι. μ.Χ.

ύπατος ήταν ο Ίουστίνος,¹²⁶ την επιγραφή του Ἀνδρέα που πέθανε το 532, όταν τον τίτλο του υπάτου κατείχαν οι Φλάβιοι Λαμπάδιος και Ὀρέστης,¹²⁷ την επιγραφή του Μαρτίνου και του Ἀντωνίνου¹²⁸ που πέθαναν ο πρώτος το 525, κατά την υπατεία των Φλαβίων Φιλόξενου και Πρόβου, και ο δεύτερος το 535 κατά την υπατεία του Βελισαρίου και τέλος την επιγραφή της Ἰωάννας που πέθανε επίσης το 535.¹²⁹

Το ρωμαϊκό όνομα Φλάβιος κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο χαρακτηρίζει ανώτατη τάξη ευγενών και στις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας δινόταν σε όσους αποκτούσαν το υπατικό αξίωμα. Ο όρος δηλαδή έπαψε να αποτελεί μέρος του ονόματος, όπως συνέβαινε στα ρωμαϊκά χρόνια και μετατράπηκε σε τίτλο και αξίωμα.

Ο όρος λαμπρότατος (λατ. *clarissimus*) που προσδιορίζει τους υπάτους Ἰορδάνη και Σεβήρο, ήταν αρχικά τιμητικό επίθετο που κατείχαν οι συγκλητικοί της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. ο τίτλος λαμπρότατος άρχισε να φθίνει και σταδιακά τους επόμενους αιώνες έπαψε να χρησιμοποιείται στην επίσημη γραφειοκρατική ιεραρχία.¹³⁰ Στη Θεσσαλονίκη ο τίτλος λαμπρότατος συναντάται σε άλλες τέσσερις επιτύμβιες επιγραφές και προσδιορίζει ύπατικό του 4ου-5ου αι μ.Χ.,¹³¹ τους υπάτους του 6ου αι. μ.Χ., Φιλόξενο, Πρόβο και Βελισάριο¹³² ενώ με τον ίδιο τίτλο χαρακτηρίζεται το 519 μ.Χ. και ο Δημήτριος που ήταν «κόμ(ης) κ(αί) ἀπό νομεραρίων»¹³³ καθώς επίσης και η Τρυφωνιανή,¹³⁴ στην οποία υπηρετούσε ο οἰκέτης Παράμονος.¹³⁵

126. Feissel, *Recueil αρ.* 132 pl. XXVIII.

127. Feissel, *Recueil αρ.* 133 pl. XXIX (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 222 και εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση του μουσείου με τίτλο «Ο παλαιοχριστιανικός ναός»).

128. Feissel, *Recueil αρ.* 134 pl. XXIX.

129. Feissel, *Recueil αρ.* 135 pl. XXX (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 223).

130. Kazdan, *ό.π.*, vol. 1 468.

131. Feissel, *Recueil αρ.* 146 pl. XXVII.

132. Feissel, *Recueil αρ.* 134 pl. XXIX.

133. Feissel, *Recueil αρ.* 132 pl. XXVIII.

134. Για τη χρήση του τίτλου από γυναίκες, συχνά χωρίς να προσδιορίζεται η καταγωγή και η οικογενειακή τους κατάσταση βλ. Ελένη Λ. Μαργάρου, *Τίτλοι και επαγγελματικά ονόματα γυναικών στο Βυζάντιο. Συμβολή στη μελέτη για τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία*, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται αρ. 29, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, (Θεσσαλονίκη 2000) 71.

135. Feissel, *Recueil αρ.* 159 pl. XXXVI (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 240).

Ο ύπατος Ἰορδάνης της επιγραφής, αρειανός στο θρήσκευμα, φαίνεται πως το 465 κατείχε το αξίωμα του *magister militum vacans*(;) *et comes stabuli*.¹³⁶ Πληροφορίες για τον Ιορδάνη αντλούμε από το βίο του *Δανιήλ Στυλίτη* (409-93). Σύμφωνα με το αχιολογικό κείμενο, ο αυτοκράτορας Λέων Α΄ ήταν εξαγριωμένος «κατὰ Ἰορδάνου στρατηλάτου, κόμητος σταύλων αὐτοῦ ὑπάρχοντος». *Ο Ἰορδάνης για να εξευμενίσει τον αυτοκράτορα κατέφυγε στον στυλίτη Δανιήλ, ο οποίος για αντάλλαγμα της βοήθειάς του, του ζήτησε να αποκηρύξει τον αρειανισμό και να ασπαστεί την ορθόδοξη πίστη.*¹³⁷

Το 466-9 ο Ιορδάνης ανέλαβε το αξίωμα του *στρατηλάτη της Ανατολίας* (MVM PER ORIENTEM), διαδεχόμενος τον *Αrdabur Α΄* τον νεότερο. Λίγα χρόνια αργότερα, το 470, έγινε ύπατος μαζί με τον *Fl. Messius Phoebus Severus*. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Αναγνώστη, ο διορισμός του στο τιμητικό αξίωμα, υποκίνησε την οργή του στρατηλάτη της Θράκης (*magister militum per Thraciam*), *Αναγαστή*, που ήταν γοθτικής καταγωγής και είχε διακριθεί στους αγώνες που διεξήγαγε η αυτοκρατορία το 468-9 εναντίον των Ούνων.¹³⁸

Για τον ύπατο της Δύσης *Fl. Messius Phoebus Severus*, γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε στη Ρώμη και καταγόταν από οικογένεια ευγενών.¹³⁹ Ειδωλολάτρης στο θρήσκευμα επιθυμούσε την αναβίωση της παλιάς θρησκείας. Απογοητευμένος από τη δημόσια ζωή, έφυγε στην Αλεξάνδρεια, πιθανόν πριν το 467, για να σπουδάσει φιλοσοφία και να διδάξει. Εκεί οι πηγές αναφέρουν ότι δέχτηκε επίσκεψη από Βραχμανιστές. Το 467/9 επέστρεψε στη Ρώμη με την προσδοκία ότι ο νέος αυτοκράτορας *Ανθέμιος* (467-72) θα αναβίωνε την ειδωλολατρία. Το

136. Για τον Ιορδάνη βλ. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. II (A.D. 395-527), (Cambridge 1971) 620-1.

137. Σύμφωνα με την πηγή του β' μισού του 9ου αι. «'Ο τοῦ βασιλέως ἵπποκόμος, ὡς δὲ ἡ κοινὴ ἂν εἴποι καὶ συνήθης γλῶττα, τῶν ἵππων ὁ κόμης Ἰορδάνης οὕτω καλούμενος, ἐνόσει μὲν πάντα τὸν πρὸ τοῦ χρόνον τὴν ἄθεσμον Ἀρείου μανίαν. ... 'Ο μὲν οὖν ὄσιος πέμπει πρὸς βασιλέα ὅτι τε Ἰορδάνης τὴν ἀπάτην ἀπαρνησάμενος τοῖς ὀρθοῖς στοιχεῖ δόγμασι, καὶ ὅτι δίκαιός ἐστι μάλιστα καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς ἐμὲ ἄφιξιν τῆς παρὰ σοῦ συγγνώμης τυχεῖν», βλ. *P.G.* 116, κεφ. Α 1006-7, *Συμμεών Λογοθέτης και Μεταφραστής, Βίος και πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Δανιήλ τοῦ Στυλίτου*, J.-P. Migne (ed.), (πανομοιότυπος ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐν Παρισίοις 1859 – Ἀθήνα 1996).

138. Δυσωρεσημένος ο *Αναγαστής* από την επιλογή του προσωπικού του εχθρού *Ιορδάνη*, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις που συνέβαλαν στη δολοφονία του *Άσπαρα*, του γότθου αξιωματούχου που ανέδειξε τον *Λέοντα Α΄* στο θρόνο, βλ. *Καραγιαννόπουλος*, ὁ.π. 292 και *Mardindale*, ὁ.π. 75-6.

139. Για τον Σεβήρο βλ. *Mardindale*, ὁ.π. 1005-6.

έτος 470 διορίστηκε ύπατος στη Ρώμη και πιθανόν κατείχε ήδη τον τίτλο του πατρικίου. Από τα υπατικά δίπτυχα που έστειλε στους φίλους του για να αναγγείλει την εκλογή του στο αξίωμα σώζεται αποσπασματικά μόνο ένα που φέρει το όνομά του.¹⁴⁰ Πέθανε πιθανόν πριν το 490.

10. Επιτύμβια επιγραφή του Πολυχρονίου και της Πασαγάθης

Τμήμα ορθογώνιας πλάκας από λευκό χοντρόκοκκο μάρμαρο. Είναι σπασμένη από όλες τις πλευρές. Η πίσω όψη της είναι επίπεδη και λειασμένη. (Εικ. 10).

Αρ. ευρ.: BE 208 (ΑΓ 3089/3).

Προέλευση: Ανασκαφή νεκροταφείου Ευαγγελίστριας.

Μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις : ύψος: 30 εκ., πλάτος: 27 εκ., πάχος: 2, 5 εκ., ύψος γραμμάτων: 2-2, 5 εκ., διάστιχα: 0, 2-3 εκ.

5ος-6ος αι. μ.Χ.

Μημόριον
2 Πολυχρο-
νίου καί
4 Πασαγάθης.

Επιγραφικές παρατηρήσεις

1 σύμπλεγμα (ligatura) M + H + M στη λέξη μημόριον. || 4 Πασαγάθη αντί Πασαγάθη.

Η γραφή γενικά είναι επιμελημένη, τα γράμματα είναι ισουψηή και στρογγυλά. Χαρακτηριστικά γράμματα της επιγραφής είναι το Α, όπου η μεσαία κεραία του Α είναι ανωφερής και ξεκινά από το κάτω άκρο του αριστερού σκέλους. Διακρίνονται χαραγμένες οριζόντιες γραμμές-οδηγοί, δύο σε κάθε στίχο, που χάραξε ο γραφέας για να υπολογίσει το ύψος των γραμμάτων αλλά και το διάστιχο.¹⁴¹ Παρατηρούμε ότι συνολικά προετοίμασε έξι στίχους, χρησιμοποίησε όμως μόνο τους τέσσερις.

Σχόλια

Σύμφωνα με το κείμενο της επιγραφής ο τάφος είχε δύο ιδιοκτήτες, τον Πολυχρόνιο και την Πασαγάθη.¹⁴² Καθώς δεν διευκρινίζεται η μεταξύ τους σχέση

140. W. F. Vollbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, (Mainz 1952) 24 no 4.

141. Βλ., ό.π., υποσ. αρ. 49.

142. Πρβλ ενδεικτικά Feissel, *Recueil αρ.* 166 pl. XXXIX την επιγραφή του 5ου-6ου αι. που αναφέρει τους δύο ιδιοκτήτες του τάφου, τον Διονύσιο και τον Ζώσωνα.

υποθέτουμε ότι πρόκειται για συζύγους. Η λέξη μημόριον, που συναντάται στη Θεσσαλονίκη¹⁴³ και ως μημόριν, μιμόριον, μιμόριν και μεμόριον, είναι συμφορμώς των όρων *memoria* και *μνημείον* και χρησιμοποιείται συχνά στις παλαιοχριστιανικές επιγραφές για να δηλώσει τον τάφο.¹⁴⁴

Το όνομα Πολυχρόνιος ανήκει στην κατηγορία των ονομάτων που εκφράζουν τις ευχές των γονιών για τα παιδιά τους και δεν είναι πολύ συχνό.¹⁴⁵ Το συναντάμε σε δύο επιγραφές του 2ου-3ου αι. μ.Χ.¹⁴⁶ από την Κρήτη και την Κύπρο, σε λίθινο κτηματολόγιο του 3ου αι. μ.Χ. από τη Θήρα,¹⁴⁷ σε δύο επιγραφές του 2ου και 3ου αι. μ.Χ. από την Αττική¹⁴⁸ και σε επιγραφή του 3ου-4ου αι. μ.Χ. από τη Σικελία.¹⁴⁹ Εμφανίζεται επίσης και με συγκεκομμένη κατάληξη ως Πολυχρόνις σε επιγραφή του 3ου αι. μ.Χ. από το Άργος.¹⁵⁰

Η χρήση του ονόματος συνεχίζεται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, όπως διαπιστώνουμε από την ύπαρξη οσιομάρτυρα με το ίδιο όνομα¹⁵¹ αλλά και από επιγραφές παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων από την Κόρινθο,¹⁵² τα Μέγαρα και τις Θήβες Θεσσαλίας.¹⁵³ Από κτητορική επιγραφή του 5ου-6ου αι. μ. Χ στη Θράκη γνωρίζουμε επίσης τον *ἐπαρχο* Πολυχρόνιο.¹⁵⁴ Στη Θεσσαλονίκη, από όσο γνωρίζουμε, δε μαρτυρείται σε άλλη επιγραφή.

143. Ο όρος σώζεται σε δεκατέσσερις επιτύμβιες επιγραφές του 5ου-6ου αι. μ.Χ. βλ. Feissel, *Recueil* αρ. 136, 144 (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 239), 148, 151, 159 (τώρα στη συλλογή του ΜΒΠ με αρ. κατ. ΒΕ 240), 161, 170-4, 188-90.

144. Guarducci, ό.π. 305 και Μείμάρης-Μπακιρτζής, ό.π. 37.

145. Μεταγενέστερος τύπος του ουσιαστικοποιημένου επιθέτου είναι ο πολύχρονος βλ. *LSJ*⁹, s.v.

146. *LGPN* I 381.

147. «...καὶ δούλους ἐπὶ τῆ(ς) χώρας, Εὐτυχέα ἐτ(ῶν) ξ, / Πολυχρόνιον ἐτ(ῶν) μ, βοῦν α, ὄνον α, πρόβατα ε)....» βλ. G. Kiourtzian, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes des Cyclades. De la fin du IIIe au VIIe siècle après J.-C.*, Collège de France, Travaux et Memoires du Centre De Recherche d'Histoire et civilisation de Byzance, (*Monographies* 12, Paris 2000) 216-7, αρ. 142a, pl. XLVIII.

148. *LGPN* II 376.

149. *LGPN* IIIA 371.

150. *LGPN* IIIA 371 βλ. και A. Chaniotis, *The Jews of Aphrodisias*, *Scripta Classica Israelica* 21 (2002) 235.

151. Η *μνήμη* του μάρτυρα γιορτάζεται στις 8 Οκτωβρίου, βλ. Νικόδημου, *Συναξαριστής*, τ.1 (Σεπτ.-Οκτ.) 307-9.

152. *LGPN* IIIA 371.

153. *LGPN* IIIB 356.

154. *Asdracha*, ό.π., IV, αρ. 123.4-5, 297-8.

Το γυναικείο ελληνικό όνομα Πασαγάτη, πιθανόν αντί του Πασαγάθη, είναι πολύ σπάνιο. Ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων ονομάτων με πρώτο συνθετικό το επίθετο *πᾶς-ᾶσα* όπως Πασαρέτη, Πασαρίστη, Πασίκλεια, Πασικράτεια. Στη Θεσσαλονίκη, από όσο γνωρίζουμε, δεν συναντάται σε άλλη επιγραφή. Η γραφή του ονόματος Πασαγάτη αντί Πασαγάθη οφείλεται πιθανόν σε ακουστικό λάθος του χαρακτήρα που αντικατέστησε το οδοντικό σύμφωνο τ με το θ.

Συμπεράσματα

Από τις επιγραφές που παρουσιάστηκαν καμιά δεν βρέθηκε στη θέση της (*in situ*) και μόνο μια φέρει χρονική ένδειξη (αρ. κατ. 9). Οι υπόλοιπες χρονολογήθηκαν, όπου υπήρχε η δυνατότητα, με τα ανασκαφικά δεδομένα (αρ. κατ. 5, 6 και 8) και με την επισφαλή μέθοδο που στηρίζεται στα μορφολογικά στοιχεία των γραμμμάτων. Πρόκειται για κοινές επιτύμβιες επιγραφές χαραγμένες σε μαρμάρινη πλάκα ορθογώνιου ή μακρόστενου σχήματος. Αυτές που έχουν αδρή την πίσω όψη και υπολείμματα από κονίαμα (αρ. κατ. 4, 5), ήταν μάλλον ενσωματωμένες στην τοιχοποιία καμαροσκεπούς ή κιβωτιόσχημου τάφου¹⁵⁵ ενώ αυτές με λεία την πίσω όψη τους (αρ.κατ. 1, 3, 6, 7, 9, 10) ήταν πιθανόν στερεωμένες όρθιες και ελεύθερες ως στήλες.¹⁵⁶

Οι επιγραφές είναι γραμμένες στην ελληνική γλώσσα με μερικούς τοπικούς ιδιωτισμούς, πιθανόν λόγω προφοράς (δίσουμον). Αρκετά είναι τα ορθογραφικά λάθη που οφείλονται σε γιωτακισμό, όπως η αντικατάσταση του Ι με το ΕΙ (Έπαφρόδειτος, Καμέρειος, Νεικηφόρος), του Η με το Ι (Νίκις) και του Ω με το Ο (Ζοείλος). Το μοναδικό σύμβολο ανάμεσα σε λέξεις είναι η οριζόντια κυματιστή γραμμή (αρ. κατ. 2) και το φύλλο κισσού στην αρχή και στο τέλος των επιγραφών (αρ. κατ. 1, 8, 9).¹⁵⁷

Το τυπικό της αναγραφής είναι το γνωστό, με το όνομα του αναθέτη (σε ονομαστική με ή χωρίς πατρώνυμο), το όνομα του τιμώμενου νεκρού (σε γενική

155. *Καθημερινή ζωή* 536.

156. Στερεωμένες με αυτό τον τρόπο, στο ανατολικό άκρο υπέργειων ταφικών κατασκευών, βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά χώραν δύο μόνο επιτύμβιες πλάκες βλ. Ελευθεριάδου, ό.π. 274 ειχ. 10, 16. Οι επιγραφές εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση του ΜΒΠ με τίτλο «Από τα Ηλύσια Πεδία στο Χριστιανικό Παράδεισο». Σύντομη αναφορά τους βλ. Eutychia Kourkoutidou-Nicolaidou, «From the Elysian Fields to the Christian paradise», Κατάλογος έκθεσης «*The Transformation of the Roman World AD 400-900*» (ed. L. Webster & M. Brown), (British Museum Press 1997) 139-40, αρ. 44-8.

157. Oikonomides, ό.π. 38.

ή συνηθέστερα σε δοτική), τη δήλωση της συγγενικής σχέσης και το λόγο της ανάθεσης (με τη συνήθη έκφραση μνείας χάριν).

Όσον αφορά τα ταφικά έθιμα επιβεβαιώνεται η συνήθεια να θάβουν στον ίδιο τάφο παραπάνω από έναν νεκρό (αρ. κατ. 8) αλλά και η επανάχρησή τους είτε ως επιτύμβιες πλάκες σε άλλη ταφή (αρ. κατ. 2^α.β) είτε ως οικοδομικό υλικό άλλου τάφου (αρ. κατ. 8). Οι συγγενικές σχέσεις που απαντούν στις επιγραφές είναι των συζύγων (αρ. κατ. 8, 10), των γονιών (αρ. κατ. 1, 5), των τέκνων (αρ. κατ. 2β, 3), των αδελφών (αρ. κατ. 2α, 7) αλλά και θρεπτού ή της θρεπτής (αρ. κατ. 4, 6).

Τα κύρια ονόματα που εμφανίζονται στις επιγραφές είναι ελληνικά, είτε εξελληνισμένα λατινικά, όπως Πρόκλος, Ροῦφος, Σεκοῦνδος, Σεκούνδιλλα και Τιβέρις είτε εξελληνισμένα εβραϊκά όπως Ἰορδάνης και Μαρία και εντάσσονται στις γνωστές κατηγορίες ονομάτων. Έτσι υπάρχουν ονόματα που εκφράζουν φυσικές ή ηθικές ιδιότητες, όπως Ἀργυρίς, Γλαύκα, ευχές, ελπίδες ή ιδέες των γονιών για τα παιδιά τους όπως Εὐτυχιανός, και Πολυχρόνιος αλλά και ονόματα που έχουν σχέση με τον πόλεμο και την αίσια έκβασή του όπως Νικηφόρος, Νίκη, Νικιανή. Δεν λείπουν επίσης τα θεοφόρα ονόματα όπως: Διονῦς και Ἑρμῆς που επιβεβαιώνουν για μια ακόμα φορά την ευρεία διάδοση που είχαν, ιδίως στα λαϊκά κοινωνικά στρώματα. Αρκετά από τα ονόματα είναι πολύ σπάνια στον ελλαδικό χώρο και απαντούν για πρώτη φορά στην πόλη, όπως η Ἀργυρίς, ο Διονῦς, η Εὐνέα, η Νικιανή, η Πασαγάθη, ο Πολυχρόνιος και άλλα όπως ο Ἐπαφρόδειτος, ο Ἑρμῆς, ο Νικηφόρος, ο Παράμονος και ο Ροῦφος είναι από τα πλέον κοινά.

Αν και το δείγμα είναι μικρό, δίνει εικόνα της κοινωνικής προσωπογραφίας της πόλης.¹⁵⁸ Γενικά τα πρόσωπα που αναφέρονται στις επιγραφές είναι απλοί πολίτες της Θεσσαλονίκης που δεν μας είναι γνωστοί από αλλού, και που όσο ζούσαν φαίνεται πως δεν κατείχαν κάποιο αξίωμα ή τίτλο.

158. Για τα ονόματα με βάση τις επιγραφικές μαρτυρίες και τη σταδιακή παραχώρηση του δικαιώματος του ρωμαίου πολίτη βλ. Αδάμ-Βελένη, *Βωμοί* 106-11, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Περίληψη

Ten funerary inscriptions are examined in this article. They are dated between the 2th-3th and the 5th-6th c. AD and originate from the two cemeteries in Thessaloniki, the eastern and the western. Only one of them is accurately dated in 470 AD, as it mentions the office of hypatus and more specifically Flavius Iordanes who was the hypatus of Constantinople in 470 AD.

Two of the inscriptions have decorations. The first one (cat. n. 5) has a carved pattern of two hands with opened palms which is probably a gesture of praying and can be often found, like in this case, in children's funerary plaques. The second (cat. n. 6) is decorated with the image of Aphrodite «von fréjus» in relief. This particular inscription is added to the well-known group of funerary reliefs with mortals in the iconographic type of a god.

All the inscriptions are in Greek, and there is evidence of the use of local idioms (disoumon) or spelling mistakes due to the phenomenon of iotacism. As far as the burial customs are concerned it is confirmed the habit to bury more than one people in the same grave (cat. n. 8), to reuse a funerary plaque in another grave (cat. n. 2a, b) or even as a construction material (cat. n. 8). The texts refer to family relations such as between husbands and wives, parents, children, brothers and threptoi.

The names presented in the inscriptions are Greek, Greek versions of Latin originals (Proklos, Roufos, Sekoundos, Sekoundilla, Tiberis) or Greek versions of Hebrew originals (Iordanes, Maria) and can be grouped together according to their meaning. Therefore, there are names which express physical or moral qualities (Argyris, Glauka), the wishes, the hopes or the opinions that parents have for their children (Eutyichianos, Polychronios) as well as names related to the war and its wishful outcome (Nikiforos, Niki, Nikiani). There are also names of the gods (Dionis, Hermes) which confirm, once more, their spread especially in the popular social strata. Some of the names in the inscriptions are rare (Argyris, Dionis, Pasagathi) but some other are rather very common (Epafrodeitos, Hermes, Zoelos, Paramonos).

Conclusively the people mentioned in the inscriptions considered were simple inhabitants of Thessaloniki, unknown to us from other sources and they didn't occupy a title or an honorable position during their lifetime.